

# Zoektocht naar de ideale samenleving

*Een vergelijking tussen het liberalisme, het socialisme en het humanisme zoals voorgesteld in de werken van John Locke, Karl Marx en Tzvetan Todorov*



Patricia van Veen  
Masterscriptie Universiteit voor Humanistiek  
Afstudeeronderzoek in de variant KOIS  
Begeleider: Dhr. Prof. Dr. P.H.J.M. Derkx  
Meelezer: Dhr. Prof. Dr. H.P. Kunneman  
Mei 2010, Utrecht  
patricia\_van\_veen@hotmail.com

*\*Op de voorpagina ziet u een foto van het gebouw van het Bundesministerium der Finanzen in Berlijn<sup>1</sup>. Op de achtergrond is een muurschildering over het socialisme te zien, gemaakt door de DDR. Onderstaande foto is een onderdeel van deze muurschildering.*



---

<sup>1</sup> <http://fotos.ausgefallene-geschenke.info/index.php?showimage=72>

## Inhoudsopgave

Voorwoord	6
Inleiding	7
DEEL I: HET LIBERALISME	11
1. Inleiding John Locke	11
1.1. John Locke (1632 - 1704)	11
1.2. De tijdsgeest voor de Restauratie	11
1.3. De tijdsgeest na de Restauratie	11
2. De ideeën van John Locke	13
2.1. Inleiding	13
2.2. Het mensbeeld van John Locke	13
2.3. Proast (1640 - 1710) en het afdwingen van geloof	13
2.4. De waarde van geld	14
2.5. Locke's staatsinrichting	14
2.6. Het grafschrift van Locke	15
3. Over het Staatsbestuur	17
3.1. Inleiding	17
3.2. De natuurtoestand	17
3.3. De wederzijdse liefde van Hooker (1553 - 1600)	18
3.4. Het instellen van overheidsgezag	18
3.5. De rechtvaardiging van eigendom	19
3.6. Bezwaren tegen de theorie van de natuurtoestand	20
4. Conclusie	21
4.1. Algemeen	21
4.2. Kenmerken van het 'liberalisme' van Locke	21
DEEL II: HET SOCIALISME	23
5. Inleiding Karl Marx	23
5.1. Karl Marx (1818 - 1883)	23
5.2. De tijdsgeest en het kapitalisme	23
6. De ideeën van Karl Marx	24
6.1. Inleiding	24
6.2. Eigendom, werk en arbeid	24
6.3. Het proletariaat	25
6.4. Vervreemding door objecten en verworven bezit	26
6.5. Gevolgen van de industrialisatie en het kapitalisme	26
6.6. Het communisme als middel om de wereld te verbeteren	27
6.7. De revolutie	27
7. Het Communistisch Manifest	29
7.1. Inleiding	29
7.2. De communisten en hun idealen	29
7.3. Het communisme in de praktijk	30
8. Conclusie	32

8.1. Algemeen	32
8.2. Kenmerken van het 'socialisme' van Marx	32
DEEL III: HET HUMANISME	34
9. Inleiding Tzvetan Todorov	34
9.1. Tzvetan Todorov (1939 - heden)	34
9.2. De tijdsgeest en omgeving waarin Todorov opgroeide	34
9.3. De vergelijking tussen Locke, Marx en Todorov	34
10. De ideeën van Tzvetan Todorov	35
10.1. Inleiding	35
10.2. De hedendaagse samenleving	35
10.3. De mens als God van het humanisme	35
10.4. De humanist in de wereld	36
10.5. De humanist als heerser over de wereld	36
11. De Onvoltooide Tuin	38
11.1. Inleiding	38
11.2. De sociale mens van Montaigne (1533 - 1592)	38
11.3. De eenzaamheid van Rousseau (1712 - 1778)	39
11.4. Het menselijke geweten	39
11.5. Constant (1767 - 1830) en het belang van de dood	40
11.6. Het belang van de vrijheid	40
11.7. De ander als uitgangspunt	41
11.8. De macht van het individu	41
11.9. Het humanisme als politiek-maatschappelijke stroming	41
11.10. De politieke waarden van het humanisme	42
12. Conclusie	44
12.1. Algemeen	44
12.2. Kenmerken van het 'humanisme' van Todorov	44
DEEL IV: DE VERGELIJKING	46
13. Een vergelijking tussen Locke, Marx en Todorov	46
13.1. Inleiding	46
13.2. Mensbeeld; inleiding	46
13.3. Mensbeeld; verschillen	46
13.4. Mensbeeld; overeenkomsten	50
13.5. Maatschappijbeeld; inleiding	51
13.6. Maatschappijbeeld; verschillen	51
13.7. Maatschappijbeeld; overeenkomsten	52
13.8. De ideale samenleving; inleiding	53
13.9. De ideale samenleving; verschillen	53
13.10. Het doel van de samenleving en de regering; inleiding	54
13.11. Het doel van de samenleving en de regering; verschillen	54
13.12. De visie op privé-eigendom; inleiding	54
13.13. De visie op privé-eigendom; verschillen	55
13.14. Conclusie	55

DEEL V: SLOTBESCHOUWING	56
14. De meervoudige identiteit van de mens	56
14.1. Inleiding	56
14.2. Waardenhiërarchie	56
14.3. De kritische visie van Berlin (1909 - 1997) op de ideale wereld	57
14.4. Aanbevelingen vanuit mijn humanisme	58
15. Conclusie	60
16. Samenvatting	61
17. Literatuur	65

## **Voorwoord**

Voor u ligt mijn masterscriptie. Ik heb de afgelopen acht maanden hard gewerkt om tot dit resultaat te komen en ik ben hier erg trots op.

Ik weet nog goed hoe ik bijna zes jaar geleden als achttienjarige de universiteit binnen kwam lopen. Zonder toekomstbeeld, en met een gering besef van de wereld om mij heen. Door de jaren heen heb ik leren nadenken over deze wereld en het leven, mijn leven. Ik heb geleerd dat het geloven in idealen je niet per definitie ver brengt in het leven, maar je in ieder geval niet verwijdert van jezelf.

Mijn masterscriptie is een uitvloeisel van mijn interesse in de samenleving als geheel. Lange tijd was ik ervan overtuigd dat er zoiets bestaat als de 'ideale samenleving': een wereld waarin de potenties van alle mensen tot uiting kunnen komen, een samenleving die voor iedereen de meest ideale is.

Ik ben er, onder andere door het schrijven van deze scriptie en het volgen van de studie Humanistiek, achter gekomen dat dit niet mogelijk is. De mens is een individu, en ieder individu moet op een andere manier worden benaderd.

Ik denk dat in de ideale samenleving zo veel mogelijk mensen de mogelijkheid krijgen om hun potenties te ontwikkelen. Uiteindelijk is het de verantwoordelijkheid van het individu om hier ook daadwerkelijk gebruik van te maken.

## **Inleiding**

### *Overwegingen*

De laatste jaren is er op politiek en maatschappelijk vlak veel veranderd. Maatschappelijke kwesties als de vrijheid van meningsuiting en integratie zijn in opspraak gekomen door verschillende gebeurtenissen – onder andere de dood van Pim Fortuyn en Theo van Gogh en de opkomst van de PVV van Geert Wilders. Waar vroeger vooral hoger opgeleiden zich bezighielden met politiek en maatschappelijke kwesties worden deze kwesties ondertussen op menig verjaardagsfeestje besproken. Zaken als de veiligheid op straat, het afnemende respect voor hulpverleners, de inmenging van de overheid achter de voordeur, het belang van opvoeding en de toenemende aandacht voor ethiek op de werkvloer zijn onderwerpen waar ook Jan met de Pet tegenwoordig een mening over heeft.

Mijn interesse in de politiek was gewekt. Ik kwam erachter dat mijn eigen normen, waarden en overtuigingen het meest overeenkwamen met het gedachtegoed van de VVD. Ik heb een stage gelopen en gewerkt bij de VVD Utrecht en ben hier nog steeds actief als vrijwilliger.

Tijdens mijn werkzaamheden voor de VVD heb ik geleerd wat het gedachtegoed van de VVD voor de hedendaagse maatschappij betekent. Ik weet naar mijn mening echter niet voldoende over de fundamenteën van het liberalisme, laat staan over het socialisme. De fundamenteën van het humanisme zijn mij niet onbekend door mijn studie. Toch heb ik er moeite mee om één humanist aan te wijzen als stem van deze levensbeschouwing, wat ik betreurt.

Ik heb tijdens de studie Humanistiek veel vragen gekregen over de verenigbaarheid van het liberalisme en het humanisme. Hoe humanistisch is de VVD en in bredere zin het liberalisme, wat zijn de overeenkomsten en verschillen met het humanisme en hoe verhouden beide zich tot het socialisme? Het liberalisme pleit voor vrijheid, dat wordt geassocieerd met het individualisme. Volgens sommigen staat dit haaks op het humanisme dat streeft naar een humane samenleving in zijn geheel, met aandacht voor ieder individu. Daarentegen blijkt ook dat zowel liberalen als socialisten bevestiging vinden van hun ideeën in het humanisme. Ik vraag mij af of deze bevestigingen gebaseerd zijn op feitelijkheden of aannames.

### *Doelstelling en probleemstelling*

De vergelijking tussen het liberalisme, het socialisme en het humanisme is niet eenvoudig te maken omdat het twee politiek-maatschappelijke stromingen betreft en één levensbeschouwing. Ook is het ondoenlijk om een volledige vergelijking tussen deze drie te maken. Ik heb mij beperkt tot bepaalde werken van belangrijke denkers, en deze literatuurselectie onderbouwd. Het maken van een vergelijking die betrekking heeft op het liberalisme, socialisme en humanisme heeft echter wel degelijk nut: ik ben van mening dat het benoemen van overeenkomsten een brug kan slaan tussen de drie denkers, en hiermee samenhangend het liberalisme, socialisme en humanisme. Het maken van een vergelijking kan zorgen voor meer begrip voor de standpunten van de ander. Het benoemen van de verschillen kan er daarentegen voor zorgen dat de essenties van het gedachtegoed van de behandelde auteurs bloot komen te liggen, waardoor duidelijk wordt waar conflicten daadwerkelijk op zijn gebaseerd.

Ik heb onderzocht op welke manier het liberalisme, socialisme en humanisme, gezien vanuit de behandelde literatuur, met elkaar samenhangen: hebben zij gemeenschappelijke normen, waarden en overtuigingen? Lijken de mensbeelden die zij aanhangen sterk op elkaar of juist niet? Wat zijn de idealen van het liberalisme, socialisme en humanisme zoals voorgesteld door de behandelde denkers?

In de tijd die er voor mijn afstudeerscriptie staat is het onmogelijk om het gehele liberalisme, socialisme en humanisme met elkaar te vergelijken. Ik ben daarom

genoodzaakt om mij te beperken tot een vergelijking tussen literatuur geschreven door en over de kopstukken van de genoemde stromingen. Met deze scriptie wil ik niet de indruk wekken dat ik het gehele liberalisme, socialisme en humanisme met elkaar heb vergeleken. Wel heb ik een vergelijking gemaakt tussen de geselecteerde literatuur, aan de hand waarvan ik bredere conclusies trek om te komen tot de beantwoording van eerdergenoemde vragen.

Voor mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de primaire werken van John Locke en Karl Marx. Ik zie hen als de kopstukken van het liberalisme en socialisme. Ik heb gekozen voor de primaire werken *Over het Staatsbestuur* en *Het Communistisch Manifest*. Voor het onderzoeken van het humanisme heb ik gekozen voor *De Onvoltooide Tuin* van de auteur Tzvetan Todorov, welke een belangrijke invloed uitoefent op het hedendaagse humanisme. Ik maak gebruik van secundaire literatuur, zodat ik de context waarin de werken zijn geschreven kan betrekken bij mijn onderzoek. Mijn slotbeschouwing onderbouw ik met extra literatuur.

Mijn probleemstelling is:

Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen het liberalisme, het socialisme en het humanisme zoals voorgesteld in *Over het Staatsbestuur* van John Locke, *Het Communistisch Manifest* van Karl Marx, *De Onvoltooide Tuin* van Tzvetan Todorov en de gebruikte secundaire literatuur?

#### *Verantwoording methoden*

Ik heb een literatuuronderzoek verricht. Ik heb door middel van primaire werken onderzocht hoe het liberalisme, socialisme en humanisme tot stand zijn gekomen. Ik heb gekozen voor de auteurs John Locke, Karl Marx en Tzvetan Todorov. Ik heb bij de selectie van de literatuur verschillende keuzes gemaakt. Ten eerste heb ik besloten welke auteurs ik het belangrijkste vond voor het liberalisme, het socialisme en het humanisme. Vervolgens heb ik gekozen uit de werken die zij op hun naam hebben staan. Ik ben op zoek gegaan naar secundaire literatuur en heb hier een selectie uit gemaakt. Ik heb relatief gezien weinig secundaire literatuur gebruikt. Gedurende de studie Humanistiek heb namelijk ik veel gelezen over primaire werken, maar minder in de primaire werken zelf, wat ik betreurt. Per auteur heb ik een (goed) secundair boek gelezen. Ik heb de secundaire werken eerder dan de primaire werken gelezen, zodat ik de context (de tijd en het milieu waarin het boek is geschreven) niet uit het oog verlies. Ook creëer ik overzicht (in grote lijnen weet ik al waar het boek heen gaat), nog voordat ik de primaire werken zelf lees. Ik heb veel tijd gestoken in het goed begrijpen van de primaire werken, omdat ik denk dat ik hierdoor meer leer over het liberalisme, socialisme en humanisme. Na het maken van de vergelijking tussen het liberalisme, socialisme en humanisme heb ik een slotbeschouwing geschreven om mijn bevindingen te verwerken. Ik heb deze slotbeschouwing onderbouwd met het essay *The Pursuit of the Ideal* van Isaiah Berlin, dat als hoofdstuk is opgenomen in *The Crooked Timber of Humanity*.

#### *Verantwoording literatuur liberalisme*

Ik heb gekozen voor de auteur John Locke. In de zomer van 2008 heb ik de Zomerschool van de Teldersstichting gevolgd. De Teldersstichting is de politiek-wetenschappelijke instelling voor de liberale benadering van maatschappelijke vraagstukken en het wetenschappelijk bureau ten behoeve van de VVD.<sup>2</sup> Tijdens de Zomerschool werd aan de cursisten gevraagd wie zij het meest belangrijk vonden voor het liberalisme: bijna iedereen noemde John Locke. Ook op de site van de VVD

---

<sup>2</sup> [www.teldersstichting.nl](http://www.teldersstichting.nl)



valt te lezen dat Locke 'liefkozend de founding father van het liberalisme wordt genoemd'<sup>3</sup>.

Locke is een van de grote verdragstheoretici of sociaal contractsdenkers, wat inhoudt dat hij het bestaan van de staat en de hierbij behorende macht rechtvaardigt. De boeken van zijn hand waarin dit gebeurt zijn de *Second Treatise of Government*, en met name *the Second Treatise*, en *Epistulae de Tolerantia*. De *Second Treatise of Government* en *Essay Concerning Human Understanding* worden vaak genoemd als bekendste werken van Locke. Aangezien *Essay Concerning Human Understanding* zich vooral richt op de basis van menselijke kennis en begrip en niet op de maatschappij in zijn geheel heb ik ervoor gekozen om de Nederlandse versie van de *Second Treatise of Government* te lezen: *Over het Staatsbestuur*.

Ik heb de boeken *John Locke: A Biography* van Maurice Cranston en *The Enlightenment* van Roy Porter bij mijn onderzoek betrokken. *A Biography* beschrijft het leven en de werken van John Locke in het algemeen. *The Enlightenment* heb ik gebruikt omdat *Over het Staatsbestuur* slechts minimaal ingaat op het belang van religie volgens Locke, en *The Enlightenment* Locke's standpunt omtrent religie verheldert.

Voordat ik ben begonnen met het lezen van bovenstaande werken heb ik eerst het hoofdstuk over Locke in *Filosofen van het Klassiek Liberalisme* gelezen. Ik heb voor dit boek gekozen omdat het werd behandeld tijdens de Zomerschool van de Teldersstichting, en het op een luchtige manier uitlegt wat de essentie is van de werken van belangrijke liberale denkers. Paul Cliteur is een van de redactieleden geweest van dit boek, en het is een publicatie van de Teldersstichting.

#### *Verantwoording literatuur socialisme*

Ik heb gekozen voor de auteur Karl Marx, omdat hij wordt gezien als centrale figuur in de geschiedenis van het socialisme. De belangrijkste en bekendste werken van Marx zijn *Het Kapitaal* en *Het Communistisch Manifest*. Het *Communistisch Manifest* is het partijprogramma van de Bond der Communisten. Hierin worden de politieke ideeën van Marx uiteen gezet, waardoor dit werk het meest geschikt is voor mijn onderzoek.

Ik heb me beperkt tot het lezen van *Het Communistisch Manifest*, omdat ik denk dat ik er meer aan heb om een goed secundair boek over Marx' ideeën te lezen dan meer van zijn boeken zelf, gezien de moeilijkheidsgraad en de hiermee samenhangende leesbaarheid. Een vooraanstaand humanistisch denker gaf aan dat het beste boek dat hij kent over Marx *The Social and Political Thought of Karl Marx* van Shlomo Avineri is. Ik heb dit boek gebruikt voor mijn onderzoek, omdat het een beeld geeft van het totale werk van Marx.

#### *Verantwoording literatuur humanisme*

Het was moeilijk om een humanistische auteur te vinden die veel heeft betekend voor het humanisme wereldwijd. De term humanisme wordt pas sinds de 19de eeuw gekoppeld aan de betekenis zoals wij deze nu kennen, wat zorgde voor moeilijkheden bij het zoeken naar een auteur. Ik heb er moeite mee om Van Praag - onder andere de oprichter van het Humanistisch Verbond - te vergelijken met internationale denkers.

Ik heb gekozen voor het bestuderen van *De Onvoltooide Tuin* van Tzvetan Todorov. Tzvetan Todorov is een Frans-Bulgaarse filosoof en een verdediger van de humanistische traditie. Hij stelt in het boek *De onvoltooide Tuin: Het humanistische denken in Frankrijk* het idee van menselijke vrijheid centraal. Dit boek is het meest bruikbaar bij het maken van een vergelijking tussen het humanisme en het

---

<sup>3</sup>[www.vvd.nl](http://www.vvd.nl)

liberalisme en socialisme, en Todorov verwoordt de visie die ik heb op het humanisme het beste.

Ik heb voor het humanistische onderdeel van mijn scriptie geen secundaire literatuur gebruikt, omdat Tzvetan Todorov een hedendaagse auteur is en er dus geen rekening hoeft te worden gehouden met de tijdsgeest. Wel heb ik het biografische hoofdstuk gebruikt uit een bundel van Todorov: Nieuw en Oud Geweld.

*Verantwoording literatuur vergelijking en slotbeschouwing*

Ik heb mijn slotbeschouwing geschreven aan de hand van het hoofdstuk waarin ik het liberalisme, socialisme en humanisme met elkaar vergelijk. Ik heb voor mijn slotbeschouwing het essay The Pursuit of the Ideal van Isaiah Berlin gebruikt, dat als hoofdstuk is opgenomen in The Crooked Timber of Humanity. Het komt deels overeen met de conclusies die ik heb getrokken uit de vergelijking tussen het liberalisme, socialisme en humanisme, waardoor ook dit werk van belang is voor mijn onderzoek.

## DEEL I: HET LIBERALISME

### 1. Inleiding John Locke

#### 1.1. John Locke (1632 - 1704)

John Locke was een Britse filosoof, die door velen wordt gezien als de grondlegger van het liberale gedachtegoed. Hij was de eerste denker die liet zien dat de overheid er is ten behoeve van de burgers, en de burgers er niet zijn ten behoeve van de overheid.

Locke zegt dat de overheid bestaansrecht heeft om twee redenen. De eerste reden is het bewaren van de onderlinge vrede tussen de burgers. De tweede reden is het beschermen van de eigendommen van deze burgers. Volgens Locke mag de overheid alleen ingrijpen in de levens van mensen wanneer één van deze twee doelen wordt gediend.

#### 1.2. De tijdsgeest voor de Restauratie

De ideeën van Locke zijn in grote mate beïnvloed door de tijd waarin hij leefde. Zelf erkent hij dit ook in één van zijn werken. De samenleving waarin Locke leefde maakte grote veranderingen door, net als Locke's gedachtegoed.

Toen Locke 10 jaar oud was brak er een burgeroorlog uit. De oorzaak van deze burgeroorlog was de spanning tussen de Engelse koning Charles I en het parlement. Charles I had absolute aspiraties, maar beschikte niet over genoeg financiële middelen om zijn ideeën uit te voeren. Ook kon hij geen belasting heffen zonder de toestemming van het parlement.

Het koningshuis deed er alles aan om zijn zin te krijgen. Dit ging zelfs zo ver dat tegenwerkende parlementsleden werden gearresteerd. Dit resulteerde in een burgeroorlog. Er kwam een parlementsleger, dat streed tegen de Koninklijke troepen; het parlementsleger won de oorlog. In 1648 kwam Oliver Cromwell aan de macht. Hij stuurde de parlementsleden die niet achter hem stonden naar huis, en ook het overgebleven rompparlement werd meerdere malen ontbonden door Cromwell. In 1660 kwam het voltallige parlement bij elkaar om tot de conclusie te komen dat de monarchie terug moest komen. Charles II - de zoon van de geëxecuteerde koning Charles I, welke zelf in ballingschap verkeerde - werd teruggeroepen en aangesteld als koning. De periode die hierop volgde werd de 'Restauratie' genoemd: het herstel van de dynastie. Locke noemt de Restauratie goedkeurend de stilte na de storm. In deze tijd - tevens het begin van Locke's carrière - riep Locke de burgers op tot gehoorzaamheid. Later in zijn carrière zou hij hier nog op terug komen.<sup>4</sup>

#### 1.3. De tijdsgeest na de Restauratie

De Restauratie heeft niet het beoogde effect gehad: de conflicten bleven bestaan. De conflicten waren namelijk niet alleen van politieke, maar ook van religieuze aard: in de 17<sup>de</sup> eeuw waren politiek en religie sterk met elkaar verweven. De religieuze conflicten zorgden er mede voor dat Locke vond dat de overheid zich niet moest bemoeien met de religie van mensen; de overheid is er niet om religieuze richtlijnen te geven maar om de mensen en hun eigendommen te beschermen.

Het parlement bestond uit een aantal aanhangers van de Anglicaanse Kerk en het hof bestond met name uit rooms-katholieken, wat voor problemen zorgde. Er ontstonden ook problemen met betrekking tot de troonopvolging: de broer van de koning, James II, was katholiek. In deze tijd werd dit als een grote bedreiging gezien: de staat werd van binnenuit bedreigd. Katholieken waren namelijk loyaal aan de paus, en dit was een buitenlandse vorst. Mensen geloofden dat de afspraken die

---

<sup>4</sup> Cliteur, P. (1993). *Filosofen van het Klassiek Liberalisme*. Kampen: Kok Agora. P. 48, 49

eerder waren gemaakt met niet-katholieken zouden vervallen en dat het land in buitenlandse handen terecht zou komen.

Ook Charles II had te maken met geldgebrek. Hij sloot om deze reden een geheim verdrag met Lodewijk XIV. Dit verdrag, genaamd Secret Treaty of Dover, zou ervoor zorgen dat het Katholicisme weer in Europa zou worden ingevoerd, wat Charles II zowel veel geld zou opleveren als Franse hulp wanneer het zeevarende Holland door Engeland zou worden aangevallen.

Het verdrag was slechts het begin van een reeks geheime complotten, welke de sfeer in Engeland bepaalden en duizenden mensen het leven kostten. Religie speelde hier een belangrijke rol in. De Engelse burgers vroegen zich af of zij moesten afgaan op hun eigen geweten of op dat wat de koning oplegt. Locke neigde er in zijn jonge jaren naar om af te gaan op dat wat de koning de bevolking oplegde.<sup>5</sup> Later, in zijn *An Essay Concerning Human Understanding*, benadrukt Locke dat kennis van wat goed en kwaad is het belangrijkste is bij het maken van beslissingen. Ieder mens is een redelijk wezen dat zelf in staat is om de belangrijkste morele principes op te sporen. Hier is geen koning voor nodig. De enige werkelijke bronnen van kennis zijn de zintuiglijke waarneming en de reflectie hierop. Locke noemt later in zijn leven zelfs redenen om een koning af te zetten: 'A ruler's authority was a trust, and if he failed in that trust, morality required his replacement by another'.<sup>6</sup>

Op het moment dat de katholieke James II aan de macht kwam, werd de politieke partij the Whigs vervolgd. Locke was verbonden aan deze partij, al is het tot op de dag van vandaag onduidelijk hoe groot zijn invloed binnen de partij was. Ook schafte James II de wet die regelde dat gevangenen niet oneindig lang vastgehouden konden worden zonder reden af (Habeas-Corpus-Act) en dwong hij de Anglicaanse bisschoppen om een verklaring voor te lezen in hun kerk waarin alle katholieken vrijheid van godsdienst werd beloofd. Dit zorgde ervoor dat de Whigs en de Tories in elkaars armen werden gedreven. De Hollandse stadhouder Willem van Oranje werd gevraagd om in te grijpen, wat hij deed. Het was Holland eigen om de handelsbelangen voorop te stellen, en deze handelsbelangen werden in het nauw gedreven wanneer een absoluut koningschap zou worden bereikt. De oude constitutie werd zonder veel tegenstand hersteld. Locke zelf was Engeland ontvlucht. Toen hij uiteindelijk terug keerde naar Engeland had hij het manuscript van *Two Treatises of Government* bij zich. Dit werd een jaar later uitgegeven.

---

<sup>5</sup> Cliteur, P. (1993). *Filosofen van het Klassiek Liberalisme*. Kampen: Kok Agora. P. 50, 51

<sup>6</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 303

## 2. De ideeën van John Locke

### 2.1. Inleiding

Bij de bestudering van de werken van John Locke is het belangrijk om de invloeden van buitenaf tot hun recht te laten komen. In de inleiding is de tijd waarin Locke leefde geschetst. Deze tijdsgeest is belangrijk, omdat hij grote invloed heeft gehad op de ideeën van Locke. Ook zijn er ideeën die in de tijd van Locke revolutionair te noemen waren, terwijl zij vandaag als de norm worden gezien. In het kader van deze uiteenzetting wordt er vooral gekeken naar de ideeën van Locke omtrent de staatsinrichting, ethiek, economie en de mens zelf. Op basis hiervan wordt er een opsomming gemaakt van de kenmerken van de ideeën van Locke. Er zijn overeenkomsten te vinden tussen de ideeën van Locke en het liberalisme zoals wij dit nu kennen. Een voorbeeld hiervan zijn de ideeën van Locke over de minimale staat. Locke heeft zichzelf echter nooit een liberaal genoemd: het liberalisme kent haar oorsprong namelijk in de Verlichting van de 18<sup>de</sup> eeuw. Locke's ideeën kunnen wel worden gezien als de eerste verwoordingen van het huidige liberalisme. Locke's ideeën zullen in deze uiteenzetting dan ook als dusdanig worden beschouwd.

### 2.2. Het mensbeeld van John Locke

Locke heeft in zijn leven vele ideeën uitgewerkt. Hij was een zogenaamde polymath: hij had veel kennis van meerdere vakgebieden. De manier waarop Locke zich gedurende zijn leven heeft ontwikkeld heeft te maken met het gevoel van verantwoordelijkheid dat hij had ten opzichte van zichzelf en zijn roeping: 'Locke believed that a life of action was a necessary part of the life of reason and that a man could not discover truth by sitting still and thinking, but only by personal experience of life.'<sup>7</sup>

Locke hechtte veel belang aan de eigenheid, vrijheid en verantwoordelijkheid van het individu. Deze kenmerken werden in zijn tijd geschaard onder de noemer 'tolerantie'. Net zoals in de huidige samenleving werd er ook in de 17<sup>de</sup> eeuw al veel gesproken over dit begrip. Vandaag de dag wordt tolerantie met name gekoppeld aan het vreemdelingenbeleid, integratie en cultuur. Bijna iedere Nederlandse staatsburger heeft wel een mening over de al dan niet verlaagde tolerantie in ons land; tolerantie is een beladen begrip geworden wat moeilijk los kan worden gezien van negativiteit.

Locke vindt dat de mens verantwoordelijkheid moet nemen voor het eigen handelen: men is hier zelf de regisseur van, alhoewel de omgeving wel invloed heeft op dit handelen. Alleen God staat boven de mens. De mens beslist zelf op welke manier de relatie met God wordt vormgegeven. De overheid heeft niet het recht om burgers te zeggen hoe het leven ingedeeld moet worden: ieder mens moet een zekere tolerantie genieten. Dit geldt ook op religieus gebied: Locke is tegen een overheid die mensen een religie opdringt.<sup>8</sup>

### 2.3. Proast (1640 - 1710) en het afdwingen van geloof

Proast was een Anglicaanse geestelijke en academicus. Hij vraagt zich af in hoeverre het waar is dat geloof wordt vervaardigd in mensen door de rede en het argument en niet door dwang van buitenaf. Proast is het ermee eens dat rationele argumenten de mens naar de Ware Religie leiden, maar hij vindt niet dat men er vanuit kan gaan dat mensen in principe hun rede tot uitvoering brengen. Dwang kan niet gebruikt worden in plaats van een argument om hetzelfde effect te bereiken, maar wel om mensen argumenten te laten overwegen welke zij anders nooit zouden hebben overwogen. Hij is het oneens met Locke, die gelooft dat dwang van buitenaf de mens

<sup>7</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 419

<sup>8</sup> Cliteur, P. (1993). *Filosofen van het Klassieke Liberalisme*. Kampen: Kok Agora. P. 47

nooit dichterbij de Ware Religie kan brengen. Waar Locke de rede van mensen beklemtoont, vindt Proast dat de mens zijn geloof baseert op processen welke anders zijn dan rationele overwegingen. Ook op het gebied van de civil society zijn Proast en Locke het oneens: Locke vindt dat de civil society bestaat om de mens zelf en zijn materiële eigendommen te beschermen, terwijl Proast de spirituele interesses van de mens als meer van belang ziet.<sup>9</sup>

Dit betekent echter niet dat Locke iets tegen het geloof heeft. Integendeel: Locke is ervan overtuigd dat de redelijke, weldenkende mens wel een Christen moet zijn. Dit komt doordat de centrale doctrines van het christendom zoals het geloven in een almachtige, alwetende en welwillende Schepper en de plicht van het uitvoeren en aanbidden van Hem allemaal in overeenstemming zijn met de rede en ervaringen. Het zijn van een christen is een rationele overeenkomst, maar de redelijke christen is niet verplicht om elk onderdeel van het traditionele geloof te accepteren. Het is niet vereist om de irrationele aspecten van het geloof te ondersteunen en uit te dragen. Locke noemt het belijden van het christendom op basis van rationaliteit 'rational Christianity'. Als voorbeeld van een ander christendom noemt hij wonderen als helingen door Christus. Het is volgens hem niet noodzakelijk om wonderen toe te voegen aan het geloof wanneer het je doel is om rationele mensen te overtuigen. Locke gaat uit van een rationele maar gelovige mens; een mens die door middel van de rede bewust kiest voor het christendom.<sup>10</sup>

#### *2.4. De waarde van geld*

Eigendom heeft altijd een belangrijke plaats in het leven van Locke ingenomen: hij hield exact bij hoe veel geld hij wanneer uitgaf en hij zorgde ervoor dat zijn leningen altijd terug werden betaald. Materiële bezittingen waren voor Locke erg belangrijk.<sup>11</sup> Toen een van zijn naasten kwam te overlijden stuurde hij de weduwe een brief met daarin zijn zielsroerselen en zijn steunbetuiging - en een herinnering aan de nog openstaande lening van de overledene, samen met een terugbetaalverzoek.

Locke heeft zich afgevraagd of de prijs van het lenen van geld aan iemand bij wet geregeld kan worden. Zelf denkt hij van niet: het is onmogelijk om een wet te maken die het zal voorkomen dat mensen hun geld weggeven wanneer zij dit willen in ruil voor iets anders. Ook kun je het niet stoppen dat mensen geld lenen van een ander wanneer hen dit wordt aangeboden en het voor hen noodzakelijk is om dit geld te lenen.

Locke kende aan geld een bijzondere waarde toe, omdat geld de mens niet direct maar indirect voorziet in ons levensonderhoud. Het dient als ruilmiddel om ons die producten te verschaffen waar wij noodzakelijk behoefte aan hebben, maar is op zichzelf niet behoeftebevredigend. Wij kunnen geld niet consumeren.<sup>12</sup>

#### *2.5. Locke's staatsinrichting*

Locke was een vroege voorvechter van de minimale staat. Tegenwoordig koppelen wij dit aan het liberalisme. Het liberalisme bestond echter nog niet in de tijd van Locke. Sommigen van Locke's tijdgenoten vonden het de plicht van de regering om de zielen van de burgers te redden op bijvoorbeeld het gebied van de religie.

Volgens Locke moet de regering zich met niets anders bemoeien dan dat waar hij volgens hem voor aangesteld is: het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit. Locke was er sterk op tegen dat regeringen probeerden om iets anders voor elkaar te krijgen.

---

<sup>9</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 332

<sup>10</sup> Porter, R. (1990) *The Enlightenment*. Basingstoke, Hampshire, [etc.]: Macmillan. P. 37

<sup>11</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 377

<sup>12</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 118, 119

Wanneer burgers een regering toestemming tot bestaan hebben gegeven is dit een solide basis voor de autoriteit die deze regering heeft. Als het vertrouwen van de burgers daarentegen wordt geschaad mag er opgetreden worden tegen deze onjuistheid en onwettigheid. Onwettige krachten mogen volgens Locke worden bestreden met onwettige krachten. Als een regeerder het bezit van de mensen heeft afgenomen en vernietigd of de mensen als slaven behandelt zorgt deze regeerder ervoor dat hij in een staat van oorlog terecht komt.<sup>13</sup>

Locke wordt de grondlegger van het moderne empirisme genoemd, al kende hij ook het rationalisme goed. Locke geloofde erin dat de principes van de moraliteit net zo aantoonbaar zijn als de principes van de geometrie.<sup>14</sup> In Locke's *Essay Concerning Human Understanding* wordt de nadruk gelegd op menselijke onwetendheid. Kennis bestaat niet alleen uit de rede, maar ook uit ervaring en reflectie. De mens wordt geboren als een *tabula rasa* (onbeschreven blad) – dit begrip is door Locke bedacht – en ervaringen en de reflectie hierop voorzien de geest van basismateriaal voor de kennis.

De vrijheid die een individu geniet hangt samen met de kennis die iemand bezit. Alleen wanneer je er vanuit gaat dat de mens een redelijk wezen is kun je er vanuit gaan dat hij in vrijheid leeft, omdat hij weloverwogen keuzes kan maken. Een individu is niet vrij wanneer hij alleen keuzes kan maken vanuit een beperkte rationaliteit. Iemand die wel de mogelijkheid heeft om rationeel te handelen kan de rede echter ook vervangen door passie, een voorliefde voor bepaalde meningen en door een imperfecte kijk op de feiten. Locke heeft een interessante kijk op dit laatstgenoemde punt: hij benadrukt het gevaar van de gewoonte om te converseren met alleen één soort mensen en het lezen van alleen één soort boeken.<sup>15</sup>

Locke zelf beschrijft de centrale boodschap van zijn *Essay Concerning Human Understanding* dan ook op de volgende manier in een brief aan Molyneux: 'Liberty is the power to act or not act, accordingly as the mind directs. A power to direct the operative faculties to motion or rest in particular instances is that which we call the will.'<sup>16</sup>

## 2.6. Het grafschrift van Locke

Op 28 oktober 1704 stierf Locke. Hij had zijn eigen grafschrift opgesteld. De bezoekers van zijn graf lezen in het Latijn:

*'Siste Viator*

*Hic juxta situs est JOHANNES LOCKE. Si qualis fuerit rogas, mediocritate sua contentum se vixisse respondet. Literis innutritus eo usque tantum profecit, ut veritati unice litaret. Hoc ex scriptis illius disce; quae quod de eo reliquum est majori fide tibi exhibebunt, quam epitaphii suspecta elogia. Virtutes si quas habuit, minores sane quam sibi laudi duceret tibi in exemplum proponeret; vitia una sepeliantur. Morum exemplum si quaeras in Evangelio habes: vitiorum utinam nusquam: mortalitatis certe (quod*

<sup>13</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 211, 213

<sup>14</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 265

<sup>15</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 419

<sup>16</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 370

*prosit) hic et ubique.*<sup>17</sup>

In het Engels komt dit neer op het volgende:

*'Stay Traveller*

*Near this place lies John Locke. If you wonder what kind of man he was, the answer is that he was one contented with his modest lot. A scholar by training, he devoted his studies wholly to the pursuit of truth. Such you may learn from his writing, which will also tell you whatever else there is to be said about him more faithfully than the dubious eulogies of an epitaph. His virtues, if he had any, were too slight to serve either to his own credit or as an example to you. Let his vices be interred with him. An example of virtue, you have already in the Gospels; an example of vice is something one could wish did not exist; an example of mortality (and may you learn from it) you have assuredly here and everywhere. That he was born on August 29, 1632, and died on October 28, 1704, this tablet, which itself will quickly perish, is a record.*<sup>18</sup>

---

<sup>17</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 481

<sup>18</sup> Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans. P. 482



### 3. Over het Staatsbestuur

#### 3.1. Inleiding

Op 3 februari 1679 kocht Locke kopieën van het boek *Patriarcha* van Sir Robert Filmer. Hij wist toen nog niet dat dit een belangrijke stap in zijn carrière zou zijn. *Patriarcha* was het klassieke statement van het 17<sup>de</sup> eeuwse Toryism. Filmer was een extreme Royalist: hij geloofde in de autoriteit van de koning over zijn mensen als een vader over zijn kinderen, en zag de bewerkstelling hiervan als een idee van God. Het principiële politieke werk van Locke - *Two Treatises of Government* - werd geschreven als een reactie op *Patriarcha*.

De *Two Treatises of Government* van Locke bestaan uit twee delen: het eerste deel wordt gezien als een gedetailleerde weerlegging van de argumenten van Filmer en het tweede deel is uitwerking van een alternatieve filosofie. In de *First Treatise* verzet Locke zich tegen Filmers idee dat mensen in afhankelijkheid van hun ouders geboren zijn en dus ook geboren zijn in politieke afhankelijkheid. Locke bepleit dat niemand vindt dat een vader de absolute autoriteit over zijn kinderen heeft. De absolute autoriteit van een prins kan dus ook niet uit deze vooronderstelling geleid worden. Ook zijn prinsen alleen metaforisch in plaats van absoluut de vaders van de burgers.

In de *Second Treatise - Over het Staatsbestuur in het Nederlands* - buigt Locke zich over de vraag van het ware 'origineel' van politieke macht. Hij verwerpt het idee dat alle regeringen in de wereld het product zijn van alleen kracht en geweld en claimt dat de oorsprong van de civil society een vorm van een sociaal contract is.

#### 3.2. De natuurtoestand

Het heeft pas zin om politieke macht te analyseren en te begrijpen wanneer het duidelijk is in welke toestand mensen zich van nature bevinden. Locke noemt deze toestand de natuurtoestand. In *Over het Staatsbestuur* wordt genoemd dat het een historisch feit is dat mensen ooit in deze staat leefden. De natuurtoestand wordt gekenmerkt door de vrijheid van macht en eigendom. Mensen leefden zonder gezag van bovenaf, waren vrij in het inrichten van hun gedrag en hadden de absolute beschikking over hun bezittingen. Alle mensen waren gelijk, vrij en onafhankelijk van elkaar; alle macht en rechtsbevoegdheid was wederzijds en iedereen had er evenveel van. Iedereen diende te streven naar het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid, en bezit. De natuurtoestand is geen situatie van oorlog. De natuurtoestand van Locke is dus fundamenteel anders dan de natuurtoestand van Hobbes: Hobbes ziet de natuurtoestand als een 'oorlog van allen tegen allen'. Locke ziet de natuurtoestand niet als een fundamenteel negatieve situatie. De natuurtoestand vormt pas een probleem wanneer er sprake is van een onoplosbaar conflict. Er is in de natuurtoestand geen objectieve instantie die boven de partijen staat en kan bepalen welke strafmaatregelen aan welke partij toebehoren om herhaling af te schrikken en te komen tot genoegdoening voor slachtoffers. Locke pleit er dan ook voor om de natuurtoestand te verlaten.

Locke ziet de natuurtoestand als een toestand die werkelijk heeft bestaan: hij benadert de natuurtoestand historisch in plaats van hypothetisch.<sup>19</sup> De natuurtoestand kwam ten einde toen mensen samen kwamen en regeringen aanstelden ter bevordering van hun gemeenschappelijke behoeften. Zij stelden een minimale staat in: de regering werd ingesteld om het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit te waarborgen. Deze rechten hangen samen met de plicht om de rechten van anderen op deze gebieden te respecteren. Men kan zich afvragen in hoeverre dit haalbaar is: wordt het recht op gezondheid van de ander niet 'al' geschaad wanneer men zich per auto vervoert? Vervalt het recht op vrijheid

---

<sup>19</sup> Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom. P. 122, 123

van een individu wanneer het individu het recht op het leven van een ander heeft afgenomen, zoals nu wordt geïmpliceerd wanneer iemand een gevangenisstraf krijgt? Sluiten de verschillende rechten elkaar in bepaalde situaties niet uit; mag ik een inbreker hardhandig stoppen (schaden in gezondheid) wanneer hij mijn tv probeert te stelen (schaden in eigendom)? Mag ik de nieuwe Albert Heijn op de hoek in de brand steken, wanneer deze concurreert met mijn eenmanszaak en mij schaadt in mijn inkomen en bezit? Locke buigt zich niet over deze vraagstukken.

### *3.3. De wederzijdse liefde van Hooker (1553 - 1600)*

De Anglicaanse theoloog Hooker gaat er vanuit dat wederzijdse liefde tussen mensen vanzelfsprekend is. Vanuit dit uitgangspunt is eenvoudig te begrijpen hoe de natuurtoestand werkt. Doordat mensen van nature wederzijdse liefde kennen bestaan er ook plichten die mensen van nature hebben. De belangrijkste geboden die Hooker hieruit afleidt zijn rechtvaardigheid en naastenliefde. Leven in de natuurtoestand betekent dat mensen in vrijheid leven, niet dat zij in een toestand van wetteloosheid leven. Mensen mogen in de natuurtoestand beschikken over zichzelf en hun bezittingen, maar hebben niet het recht om bijvoorbeeld een ander of zichzelf te doden, tenzij dit een hoger doel dient. Bij het leven in de natuurtoestand is iedereen verplicht zich aan de natuurwet te houden, namelijk de rede – de rede waaraan ook Locke veel waarde hecht. Concreet betekent dit dat wanneer iedereen gelijk en onafhankelijk is men elkaar niet mag schaden in het leven, gezondheid, vrijheid en bezit. Mensen zijn namelijk gemaakt door en eigendom en dienaar van God: zij dienen te bestaan zolang Hij dit wil, en niet zo lang ze elkaar het leven toestaan. Iedereen is verplicht om zichzelf in stand te houden. Zo lang het eigen leven is gewaarborgd is het de taak van het individu om het leven van anderen ook te waarborgen, tenzij men het onrecht van de ander wil rechtzetten. Kortom: ieder individu dient de ander te respecteren in het leven, gezondheid, vrijheid en bezit, tenzij het onrecht wat iemand een ander aan doet op deze gebieden bestraft dient te worden.

Om te voorkomen dat mensen inbreuk maken op elkaars rechten om de natuurwet te handhaven – welke nodig is om de mensheid in zijn geheel te laten voortbestaan – heeft een ieder het recht om de ander bij het overtreden van de natuurwet te straffen in de mate welke nodig is om schending tegen te gaan. Net als bij elke andere wet staan er namelijk ook sancties op wanneer men zich er niet aan houdt: wanneer niemand de macht heeft om overtreders te bestraffen is een wet tevergeefs.<sup>20</sup>

Hierdoor wordt echter niet duidelijk hoe groot de straf moet zijn wanneer iemand tegen de natuurwet in gaat. Het antwoord hierop is: elke overtreding mag in die mate worden bestraft, dat de overtreder de overtreding zal zien als een slechte koop, reden tot berouw krijgt en ervoor zal zorgen dat anderen terugdeinzen voor het maken van een soortgelijke keuze. Hooker kan zich voorstellen dat sommigen de regel ‘in de natuurtoestand heeft iedereen de macht om de natuurwet ten uitvoer te leggen’ onredelijk vinden. Mensen kunnen namelijk eigen baas gaan spelen en eigenliefde maakt de mensen partijdig ten gunste van zichzelf en hun vrienden. Ook kan wraak ervoor zorgen dat iemand te hard zal worden gestraft. Dit kan zorgen voor verwarring en ordeloosheid.<sup>21</sup>

### *3.4. Het instellen van overheidsgezag*

Het natuurrecht gaat, net als bij andere wetten, pas leven wanneer er sancties aan verbonden worden. Ieder individu heeft het recht om het natuurrecht te bewaken. Ook wanneer een hoger orgaan met sanctiemacht de fout in gaat mag een

<sup>20</sup> Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom. P. 69

<sup>21</sup> Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom. P. 70

willekeurig individu hiertegen optreden. De natuurtoestand is vredig wanneer niemand de rechten van een ander schendt. Wanneer dit wel gebeurt resulteert dit in een oorlogstoestand: het behoud van de natuurrechten kan niet worden gegarandeerd. Locke is zich ervan bewust dat de natuurtoestand hier snel in uitmond. De oorlogstoestand is moeilijk te stoppen, omdat er geen onpartijdige partij is die het aangeeft wanneer de natuurrechten weer kunnen worden gewaarborgd.

Wanneer mensen een overheidsgezag instellen, doen zij afstand van het natuurlijke recht om hun eigen zelfbehoud te bevorderen; zij geven een deel van hun vrijheid op. Dit betekent ook dat zij zelf de mensen die hen benadelen niet meer kunnen straffen. Het klinkt onlogisch om afstand te doen van de natuurtoestand, omdat deze een toestand van volledige vrijheid is. Toch is het genot van deze natuurtoestand erg onzeker omdat het op ieder moment door een ander geschonden kan worden. Men is een vrij individu, maar niet vrij van angst: er wordt geleefd in constant gevaar.<sup>22</sup>

Om deze reden zal het opgeven van het natuurrecht alleen gebeuren wanneer de burgers het idee hebben dat de overheid hun rechten beter kan waarborgen dan zichzelf: vertrouwen is het sleutelwoord van de theorie van Locke. De overheid verliest haar legitimiteit wanneer zij niet meer doet waarvoor zij is aangesteld. Extreem hoge belastingen gaan bijvoorbeeld in tegen het recht op eigendom en hier mag de overheid nooit mee instemmen. Het volk mag de wetgevende macht dan vervangen.

Volgens Locke is een absolute monarchie onverenigbaar met de civil society. Het doel van de civil society is om het ongemak van de natuurtoestand waarin iedereen voor eigen rechter kan spelen weg te nemen door de aanstelling van een autoriteit. Bij de absolute monarchie heeft men, wanneer hij in zijn eigendom wordt geschonden door de wil en op bevel van de vorst, geen mogelijkheid van beroep en mag men niet over het eigen recht oordelen of dit verdedigen. Een burger wordt niet meer behandeld als een rationeel wezen. Locke maakt zijn aversie tegen de absolute monarchie duidelijk in het volgende citaat: 'Alsof de mensen toen zij de natuurtoestand verlieten en tot de samenleving toetraden, overeenkwamen dat zij allen op een na aan de beperking van wetten onderworpen zouden zijn, maar dat die ene alle vrijheid van de natuurtoestand zou behouden, zelfs nog vergroot door macht, en losbandig gemaakt door straffeloosheid.'<sup>23</sup>

### 3.5. De rechtvaardiging van eigendom

Locke's ideeën over de natuurtoestand zijn niet louter vernieuwend: Jean Jacques Rousseau en Thomas Hobbes schreven al eerder over de natuurtoestand. De manier waarop Locke de elementen van zijn verhaal samenbrengt in de rechtvaardiging van het bezitten van privé-eigendom is echter wel vernieuwend. Locke stelt dat ieder mens van nature zijn eigen lichaam bezit. Hiermee samenhangend bezit hij ook de arbeid die hij verricht. Zaken zoals dieren en planten zijn eigendom van God zolang er niets mee gedaan wordt. Zodra iemand echter zijn lichaam aanzet tot het verrichten van werk, zoals het doden van dieren of het plukken van vruchten, is het product hiervan gemeenschappelijk eigendom vermengd met persoonlijke inspanning. De opbrengst van deze lichamelijke arbeid kan worden beschouwd als rechtmatig privé-eigendom. Toch is het niet rechtvaardig wanneer iemand meer eigendom heeft dan hij kan consumeren: als vruchten of vlees bederven in het bezit van iemand doe je een ander onrecht aan. Dit is strafbaar, omdat je inbreuk maakt op het aandeel van een ander.

---

<sup>22</sup> Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom. P. 137

<sup>23</sup> Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom. P. 118

Bezit is een natuurlijk recht, omdat het door het eigen werk verkregen is. Locke heeft meer dan eens genoemd dat het uiteindelijke doel van de politieke gemeenschap het veilig stellen van eigendom is. 'En de vorst die zo wijs en godgelijk is dat hij door vastliggende wetten van vrijheid bescherming en aanmoediging garandeert voor de eerlijke ijver van de mensheid, tegen de onderdrukking door de macht en de bekrompenheid van partijchap, zal weldra op zijn burens voorliggen.'<sup>24</sup> Het is niet duidelijk hoe Locke staat tegenover het betalen van belasting. Hij zou dit kunnen zien als het afnemen van bezit of als het ruilen van bezit voor een goed bestaan.

Individen mogen niet meer consumptiegoederen bezitten dan zij kunnen nuttigen, omdat niemand iets heeft aan goederen wanneer zij vergaan in het bezit van een ander. Alle zaken die werkelijk van belang zijn voor het leven van mensen zijn meestal vergankelijk, zoals eten. Producten als goud, zilver en diamanten zijn door de verbeeldingskracht en het algemeen oordeel van waarde geworden, terwijl ze geen werkelijk nut en noodzaak hebben. Door middel van deze producten worden de grenzen van eigendom verlegd. In principe mag men zo veel bezit hebben als men kan nuttigen, en mag geld opgespaard worden omdat het niet vergankelijk is. Met wederzijdse instemming kan men geld ruilen voor werkelijk nuttige maar vergankelijke middelen.

### *3.6. Bezwaren tegen de theorie van de natuurtoestand*

Locke noemt zelf twee bezwaren tegen de theorie van de natuurtoestand. Het eerste bezwaar is dat er geen moment in de geschiedenis aan te wijzen is waarop mensen hebben besloten dat zij niet meer in de natuurtoestand willen leven en een staatsbestuur op hebben gericht. Het tweede bezwaar is dat iedereen wordt geboren onder het huidige staatsbestuur. Aan dit staatsbestuur ben je onderworpen en het is niet mogelijk om een nieuw staatsbestuur te beginnen.

Het eerste bezwaar kan worden weerlegd door te beseffen dat er weinig bekend is over de 'kindertijd' van zaken: toen bepaalde legers nog klein waren werd hier niet over gesproken, maar dit betekent niet dat zij niet bestonden in de kinderschoenen. De natuurtoestand kan worden gezien als de kindertijd van de moderne samenleving. Ook wordt er eerst een staatsbestuur gevormd en worden hierna pas zaken vastgelegd. Locke geeft ook een aantal voorbeelden van volkeren levend in de natuurtoestand, zoals Peru vroeger geen koningen of staten had.<sup>25</sup>

Als weerlegging van het tweede argument noemt Locke dat het mogelijk is om een nieuw staatsbestuur te starten, aangezien er meerdere wettige monarchieën zijn op de wereld. Als individu geboren onder het ene staatsbestuur ben je vrij om te kiezen voor een staatsbestuur. Er zijn tal van voorbeelden in de geschiedenis van mensen die werden geboren onder een bepaald regime en toch nieuwe regeringen vormden op andere plaatsen. De gehele wereld zou één grote universele monarchie moeten zijn als de mensen niet de mogelijkheid hadden gehad om elders een regering te vormen.<sup>26</sup>

---

<sup>24</sup> Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom. P. 88

<sup>25</sup> Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom. P. 122, 123

<sup>26</sup> Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom. P. 131, 132

## 4. Conclusie

### 4.1. Algemeen

Locke heeft als wetenschapper zijn stempel gedrukt op vele vakgebieden. Zijn ideeën over de natuurtoestand worden vandaag de dag nog hypothetisch gebruikt, al worden zij niet gezien als een historisch feit. Op het moment dat er een staatsgezag werd ingesteld, stond ieder individu volgens Locke zijn macht af zodat hij lid kon worden van de samenleving, met alle bijbehorende rechten en plichten. Deze macht behorende bij de natuurtoestand kan men niet terugkrijgen zolang de samenleving blijft bestaan en het individu er lid van blijft. De staat is er volgens Locke om het leven van het individu, de gezondheid, de vrijheid en het bezit te beschermen. Wanneer dit niet lukt faalt de overheid en is de reden waarvoor deze staat is aangesteld geen goede basis meer: het vertrouwen wordt opgezegd en er moet een nieuwe staat worden aangesteld. Locke's ideeën over de zo minimaal mogelijke staat ziet men nog veelvuldig terug in het huidige liberalisme.

### 4.2. Kenmerken van het 'liberalisme' van Locke

#### 4.2.1. Mensbeeld

- Alle mensen zijn vrij en gelijk geboren.
- De mens is zelf en individueel verantwoordelijk voor zijn handelen. De omgeving heeft hier invloed op, maar men blijft zelf de regisseur.
- De mens beslist zelf hoe de relatie met God wordt vormgegeven.
- Een individu kan niet gedwongen worden om een bepaalde overtuiging aan te hangen. Dit maakt een persoon hoogstens een hypocriet.
- Niemand mag een ander schaden in het leven, gezondheid, vrijheid en bezit.
- Kennissen is meer dan alleen de rede. Ook ervaring en reflectie zijn belangrijk. De mens wordt geboren als een tabula rasa en ervaringen en de reflectie hierop voorzien de geest van basismateriaal voor de kennis.
- Een individu is pas vrij wanneer het de mogelijkheid heeft om door middel van de rede een weloverwogen keuze te maken. Zonder de rede verliest de vrijheid een deel van zijn waarde.

#### 4.2.2. Maatschappijbeeld

- Burgers moeten actief deelnemen aan de maatschappij. Door alleen het gebruik van de rede kom je niet dichtbij de waarheid, wel door het persoonlijk ervaren van het leven.
- De oorsprong van de civil society is een vorm van een sociaal contract. Locke benadert de natuurtoestand historisch in plaats van hypothetisch.
- Wetten zijn er om de gelijkwaardigheid en onafhankelijkheid van de mensen te bewaken: leven, gezondheid, vrijheid en bezit moeten veilig worden gesteld.

#### 4.2.3. De ideale samenleving

- De minimale staat. De regering mag zich met niets anders bemoeien dan dat waar zij voor ingesteld is: het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit.
- De absolute monarchie is onverenigbaar met de civil society.

#### 4.2.4. Het doel van de samenleving en de regering

- Het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit.
- De regering verliest haar legitimiteit wanneer zij niet meer doet waarvoor zij is aangesteld, namelijk het veilig stellen van leven, gezondheid, vrijheid en bezit. Burgers moeten het idee hebben dat zij de regering kunnen vertrouwen.

#### *4.2.5. De visie op privé-eigendom*

- De opbrengst van arbeid kan worden beschouwd als rechtmatig privé-eigendom omdat arbeid omgezet is in bezit.
- Het veilig stellen van eigendom is het belangrijkste voor een politieke gemeenschap.

## DEEL II: HET SOCIALISME

### 5. Inleiding Karl Marx

#### 5.1. Karl Marx (1818 - 1883)

Karl Marx behoeft eigenlijk geen inleiding, omdat iedereen van hem gehoord heeft. Marx leefde in de 19<sup>de</sup> eeuw. In deze tijd veranderde er veel in Europa doordat de industriële revolutie bijna aanving. Dit had grote gevolgen. Het doel van werk verschoof onder het kapitalisme van het voorzien in levensonderhoud naar het vergaren van bezit. Marx was werkzaam binnen verschillende vakgebieden, zoals de (politieke) filosofie, sociologie, economie en geschiedenis. Hij is de meest invloedrijke socialistische denker van de 19<sup>de</sup> eeuw. Hij was een centrale figuur in de geschiedenis van het socialisme en het communisme. Marx werd onder andere bekend door *Het Kapitaal* en het marxisme: dit is een stroming die is gebaseerd op de denkbeelden van Marx en Friedrich Engels. Engels was een Duitse filosoof en socialist, welke nauw samenwerkte met Marx en tevens bevriend met hem was. Samen schreven zij onder andere het wereldberoemde *Communistisch Manifest*. Marx heeft zijn theorie ontwikkeld ten behoeve van de bevrijding van de onderdrukte klassen door het opheffen van het kapitalisme. Ook vraagt hij aandacht voor de vervreemding, welke ervoor zorgt dat het kapitalistische systeem in stand wordt gehouden.

#### 5.2. De tijdsgeest en het kapitalisme

Marx leefde in een tijd waarin grote veranderingen plaatsvonden. De 19<sup>de</sup> eeuw stond in het teken van de industriële revolutie. Er werden fabrieken gebouwd en mensen verhuisden naar de stad, wat de manier van leven sterk beïnvloedde. De veranderingen hadden grote invloed op de denkbeelden van Marx. Het kapitalisme ontwikkelde zich als wereldsysteem en als reactie hierop publiceerde Marx verschillende werken.

Het kapitalisme gaat vooraf aan industrialisatie.<sup>27</sup> Voor het ontstaan van het kapitalisme is het noodzakelijk dat het land en de hierbij behorende landbouw commercieel goed worden. Pas als land iets verhandelbaars is geworden is het ook mogelijk om hier veel van te bezitten en op deze manier meer bezit te vergaren dan anderen. In landen waar land geen commercieel goed is geworden is het kapitalistische systeem niet uitgeroeid tot het heersende systeem.<sup>28</sup>

Avineri noemt drie aspecten die het kapitalisme karakteriseren volgens Marx:

1. De rationalisering van de wereld
2. De rationalisering van menselijk handelen
3. De universalisering van contacten tussen mensen; iedereen doet mee met het kapitalisme omdat dit systeem de gehele wereld beïnvloedt<sup>29</sup>

Onder het kapitalisme wordt de mens gedwongen om de harde realiteit onder ogen te zien. Mythen zijn de wereld uit en de bourgeoisie heeft ervoor gezorgd dat alles in de schaduw staat van het privé-eigendom. Zelfs de banden die men met familieleden heeft zijn niet meer gebaseerd op gevoelens maar zijn geldgerelateerd.

---

<sup>27</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 154

<sup>28</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 156

<sup>29</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 162-163

## 6. De ideeën van Karl Marx

### 6.1. Inleiding

Net als bij Locke is ook bij Marx de tijdsgeest van groot belang geweest voor zijn ontwikkeling. Door de opkomende industrialisatie groeide Marx op in een wereld die te maken kreeg met grote veranderingen. Marx zag al op jonge leeftijd dat de wereld om hem heen niet ideaal was. Hij heeft verschillende boeken geschreven over hoe de samenleving in elkaar zit en hoe hij volgens hem in elkaar zou moeten zitten. Later werd de politieke stroming die door Marx bepleit wordt het marxisme genoemd.

### 6.2. Eigendom, werk en arbeid

Avineri schrijft in zijn *The Social and Political Thought of Karl Marx* dat het hebben van eigendom volgens Marx vervreemdend werkt. Avineri doelt hiermee op het hebben van productiemiddelen als persoonlijk bezit, waar Marx een tegenstander van is. Het bezitten van productiemiddelen zorgt ervoor dat de relatie tussen het menselijke subject en de wereld van objecten wordt omgekeerd. De mens heerst niet meer over de wereld om hem heen en de objecten die hij bezit maar wordt de slaaf van dit bezit. Wanneer een mens wordt bepaald door de klasse waarin hij zich bevindt wordt deze mens een product van zijn eigendom. Dit werkt vervreemdend omdat het bezit van productiemiddelen in beginsel was bedoeld om te voorzien in het levensonderhoud.

Het bezitten van productiemiddelen vervreemdt niet alleen, maar is ook een product van werk dat op zichzelf al vervreemdend is: vervreemding is het doel en het middel. Werk is vervreemdend wanneer de werkzaamheden niet direct worden verricht ten behoeve van de werker zelf. Bij het werken voor iemand anders – een werkgever – zijn de belangen van de werknemer en werkgever nooit gelijk, en vaak zelfs tegengesteld. Ruud Kaulingfreks (universitair docent Organisatie-ontwikkeling aan de Universiteit voor Humanistiek) zegt hierover: “Als ik een baan aanneem moet ik me altijd in een bepaald profiel weten te wringen. Ik heb namelijk nog nooit een vacature gezien met als titel: ‘Ruud gezocht’”.

Het economische motief van een bedrijf is niet gelijk aan de behoefte aan zelfrealisatie van een werker. Werkers proberen zich binnen een vaststaand profiel te bewegen. Als opvallend noemt Avineri dat niet alleen de werker vervreemdt van zijn arbeid; ook de kapitalist vervreemdt van zijn bezit. Het bezitten van eigendom dat niet door de persoon zelf is vergaard werkt namelijk eveneens vervreemdend.<sup>30</sup>

**Het economische motief van een bedrijf is niet gelijk aan de behoefte aan zelfrealisatie die een werker heeft**

Marx is volgens Avineri niet tegen het bezitten van eigendom in het algemeen. Marx beseft ook dat ieder mens in meerdere of mindere mate eigendom moet hebben: kleding bijvoorbeeld kan nou eenmaal niet gemeenschappelijk goed zijn. Wanneer Marx het heeft over het gemeenschappelijk maken van privé-eigendom heeft hij het met name over het bezit van productiemiddelen, oftewel goederen die gebruikt worden om andere goederen te produceren. Volgens Avineri is Marx echter wél tegen het bezitten van eigendom dat niet door de eigen arbeid verkregen is, en productiegoederen werken het verkrijgen van dit soort bezit dit in de hand. Marx heeft er problemen mee dat arbeid in de kapitalistische samenleving verkocht wordt als waar. Door de producten gemaakt door de arbeid van een ander te verkopen vergaart de kapitaalbezitter bezit, wat Marx tegenstaat. Het is slechts gissen naar de

<sup>30</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 178-179



hedendaagse beroepen die door Marx 'goedgekeurd' zouden worden en welke niet: een bodemspeculant bijvoorbeeld verkrijgt zijn inkomen niet altijd uit eigen arbeid, maar soms door middel van (geheime) informatie van derden. Is dit inkomen dan eerlijk verkregen? Wat wel duidelijk wordt is dat Marx vindt dat inkomen verkregen uit andermans werk in ieder geval niet zou moeten bestaan.

Een essentieel onderscheid dat men dient te maken is het onderscheid tussen wat Hannah Arendt noemt 'arbeiden' en 'werk'. Onder arbeiden verstaat zij de fysieke arbeid die men moet verrichten om in de biologische menselijke behoeften zoals eten te voorzien: het voortbestaan van de soort hangt hier vanaf. De mens wordt gezien als animal laborans (zwoegende mens). Onder werken wordt een andere activiteit verstaan: door te werken vormen wij houdbare gebruiksgoederen. Dit doel bereiken wij door materie te onttrekken aan de natuur om er materiaal van te maken waarmee wij een wereld bouwen. Door te werken zorgen wij ervoor dat er een bepaalde mate van bestendigheid en duurzaamheid wordt ingebouwd in het eindige leven dat wij kennen. Werk zorgt voor zekerheid.

### 6.3. *Het proletariaat*

Avineri geeft aan dat Marx het in zijn werken veelvuldig heeft over het proletariaat. Hiermee verwijst hij naar een bezitsloze klasse die het verrichten van concreet werk het hardst nodig heeft. Het proletariaat is van groot belang voor de rest van de samenleving, omdat de rest steunt op deze klasse; zonder het bestaan van het proletariaat zou de civil society niet kunnen bestaan. Het proletariaat is de klasse van de moderne arbeiders. Zij verkopen zichzelf in ruil voor bezit en staan net als andere handelsartikelen onder invloed van marktwerking en concurrentiestrijd.<sup>31</sup> Volgens Avineri heeft Marx fundamentele kritiek op de manier waarop mensen worden behandeld in de moderne samenleving. Mensen worden niet behandeld naar dat wat zij wezenlijk zijn, maar naar wat zij vertegenwoordigen: iemand is een landeigenaar of een werker, en geen mens die ook land bezit of vader is. Er wordt binnen de samenleving niet goed genoeg gezorgd voor de klasse van directe arbeid. Deze klasse is niet in de samenleving geïntegreerd. Volgens Marx moet er iets mis zijn met de staat wanneer deze geen zorg draagt voor deze specifieke populatie. Het proletariaat vervult namelijk wel degelijk een belangrijke rol in de samenleving: zo heeft bijvoorbeeld de bourgeoisie het proletariaat nodig om de bourgeoisie te kunnen zijn. Andersom is dit echter niet het geval: het proletariaat is een ware, universele klasse die op zichzelf kan bestaan. Het proletariaat kan ervoor zorgen dat alle andere klassen ophouden met bestaan om zo een algemeenheid binnen de samenleving te bewerkstelligen.<sup>32</sup> In Het Communistisch Manifest expliciteert Marx het idee van de universaliteit van het proletariaat, omdat het proletariaat het bestaan van de bourgeoisie tart. De bourgeoisie heeft er ten slotte voor gezorgd dat het oorspronkelijke nut van eigendom, namelijk het kunnen voorzien in het levensonderhoud, verloren is gegaan en eigendom iets is geworden wat macht over de mens heeft gekregen. De bourgeoisie heeft ervoor gezorgd dat eigendom iets onafhankelijks is geworden, in tegenstelling tot de persoon zelf: deze is afhankelijk geworden van zijn privé-eigendom en zijn individualiteit is verloren gegaan.<sup>33</sup>

---

<sup>31</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 48

<sup>32</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 61

<sup>33</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 119

#### 6.4. *Vervreemding door objecten en verworven bezit*

Volgens Avineri noemt Marx werk als de concrete expressie van menselijke activiteit. Door middel van menselijke activiteit worden gereedschappen gemaakt, en met deze gereedschappen veranderen mensen de wereld om hen heen. Werk is een specifiek menselijke activiteit, en door de geschiedenis heen zijn er verschillende manieren ontwikkeld waarop hier vorm aan wordt gegeven. De mens is een *homo faber* (werkende mens).

Volgens Avineri ziet Marx werk echter ook als een proces van dehumanisering. Het object dat wordt geproduceerd door arbeid komt lijnrecht tegenover de arbeider zelf te staan, omdat het product van de maker vervreemd is en een kracht wordt welke onafhankelijk is van de maker van het product. De arbeider stopt zijn leven in het object, maar vervolgens zorgt dit object ervoor dat dit leven niet langer aan de persoon zelf maar aan het object toebehoort. Hierdoor kun je het volgende stellen:

**Hoe groter de activiteit van een arbeider is, hoe minder hij bezit (Marx)**

Wat er wordt gevat in een product is niet langer van de persoon zelf. Een product bestaat onafhankelijk en buiten de persoon, daarom staat het tegenover de persoon als een autonome kracht die los staat van zijn maker. Het leven dat er is gegeven aan een product keert zich tegen zijn maker als een vervreemde en vijandige kracht. Het object wordt meester over zijn maker, omdat vervreemding ervoor zorgt dat de subject-object-relatie wordt omgekeerd.<sup>34</sup>

#### 6.5. *Gevolgen van de industrialisatie en het kapitalisme*

De industrialisatie heeft ervoor gezorgd dat de mens wordt vervangen door machines. Vóór de industrialisatie was het zo dat wanneer een werkgever meer bezit kreeg hij dit bezit inruilde voor meer arbeiders om het productieproces beter te laten verlopen. Door de opkomst van de industrialisatie werden er echter machines gekocht. De arbeider wordt vervangen door machines en de arbeider wordt hierdoor slechts een aanhangsel van deze machines.

Volgens Avineri was het oorspronkelijk de bedoeling dat productie de menselijke mogelijkheden zou vergroten. Door productie konden mensen beter voorzien in hun eigen levensonderhoud waardoor de mogelijkheden van de mensheid vergroot werden en de mensheid minder afhankelijk werd van bijvoorbeeld de natuur. In de kapitalistische samenleving worden de menselijke mogelijkheden echter verkleind: doordat mensen economisch gewin proberen te behalen worden zij concurrenten van elkaar. Volgens Avineri ziet Marx dat mensen de mogelijkheden van de ander proberen te verkleinen om hun eigen mogelijkheden te vergroten. Ook worden mensen ingedeeld op basis van een enkele eigenschap: als iemand snel is met zijn handen en hierdoor goed aan de lopende band kan werken wordt dit deel van het individu uitgelicht. Het individu wordt gezien als fabrieksarbeider, en andere aspecten zoals het goed kunnen tuinieren of een goede vader zijn worden naar de achtergrond verdreven.<sup>35</sup> Volgens Avineri vindt Marx dat er een mens nodig is die kan functioneren in zijn geheel en geen mens met een specifieke eigenschap waar een werkgever naar op zoek is. Hij pleit ervoor 'to replace the detail-worker of today...reduced to a mere fragment of a man, by the fully developed individual, fit

---

<sup>34</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 103

<sup>35</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 122

for a variety of labours... to whom the different social functions...are but so many modes of giving free scope to his own natural powers'.<sup>36</sup>

#### *6.6. Het communisme als middel om de wereld te verbeteren*

Marx vindt volgens Avineri het sociale aspect van de mens en de omgeving waarmee de mens in relatie staat van essentieel belang. Hij erkent niet alleen dat de omgeving invloed uitoefent op de mens, maar ook dat de omgeving een belangrijk deel uitmaakt van het leven van de mens. De mens bepaalt zijn eigen acties, en deze acties bepalen de relaties die iemand heeft met anderen. Marx doelt hiermee echter wel op het handelen in de vrije samenleving: het kapitalisme zorgt ervoor dat er niet vrij gehandeld kan worden. Hij maakt hiermee onderscheid tussen het handelen in de ideale, vrije samenleving en de kapitalistische samenleving die gekenmerkt wordt door de monopolisering van productiemiddelen. Binnen het kapitalistische systeem verarmen sociale relaties. Mensen hebben geen contact meer met hun medemens en -werker, en alles staat in het teken van het vergroten van het eigen bezit en het uitstijgen boven de ander. In de industriële samenleving verliest de werker het contact met het product en zijn collega's uit het oog: men heeft niet meer het idee dat men samen naar een bepaald doel aan het werken is.

Marx ziet in het communisme de oplossing. Het communisme is een maatschappijvorm welke gekenmerkt wordt door het niet bestaan van klassen en het gemeenschappelijke bezit van productiemiddelen. Iedereen die leeft binnen deze maatschappijvorm werkt naar eigen vermogen en consumeert naar behoefte. Marx beschrijft een wereld waarin levensactiviteiten en -doelen bestaan en niet alles gericht is op het vergaren van kapitaal. Hij associeert deze gerichtheid op levensactiviteiten en -doelen met het proletariaat. In communistische maatschappij ontstaat er een nieuw type mens die zijn medemens nodig heeft. Door het communisme wordt de manier waarop mensen met elkaar omgaan veranderd en worden menselijke relaties weer belangrijk.<sup>37</sup>

Uitgaande van het communisme bestaat gelijkheid niet wanneer iedereen evenveel betaald krijgt voor het verrichten van werk. De zwaarte van de arbeid die kan worden verricht en de tijd dat men arbeid volhoudt verschilt namelijk per persoon. In het huidige kapitalistische systeem is het individu superieur wanneer het lichamelijk of geestelijk sterker is. Een gelijke standaard zorgt ervoor dat ongelijkheid blijft bestaan omdat mensen van elkaar verschillen qua capaciteiten. Onder het kapitalisme zijn mensen competitief en werken ze elkaar tegen. In de samenleving die Marx voorstelt, namelijk een samenleving zonder klassen- en eigendomsverschillen, zijn mensen zich ervan bewust dat objecten en hun bijbehorende waarde slechts gecreëerd zijn door de mensen zelf. De hoeveelheid producten is afhankelijk van de mensheid, en objecten zijn niet beperkt en dus niet van waarde. De essentie van het bestaan verschuift door het communisme.<sup>38</sup>

#### *6.7. De revolutie*

De opkomst van het communisme en de ondergang van het kapitalisme kan bereikt worden door een revolutie. Een revolutie zorgt ervoor dat de arbeider wordt gedwongen om zijn manier van leven, het bewustzijn van zichzelf en het bewustzijn van de samenleving te veranderen. De werker wordt gedwongen om contact te leggen met zijn collega's. De werker ziet dat zijn lot een onderdeel is van een

---

<sup>36</sup> Marx, K. (1887) *Capital*, Volume I. In: *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 233

<sup>37</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 142

<sup>38</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 226-227

universele realiteit en niet iets subjectiefs is dat losstaat van zijn omgeving en anderen. Het belang van de omgeving en anderen wordt erkend, en de werker zal de ware wereld zien en niet de wereld die hem door het kapitalisme en de bourgeoisie is opgelegd. De revolutie zal de levenscondities weer menselijk maken en de gerichtheid op het object wegnemen. De macht komt weer terug bij alle mensen in plaats van bij één klasse.<sup>39</sup> Volgens Avineri vindt Marx dat de mens volledig verloren gaat door vervreemding in de huidige maatschappij. Dit kan alleen omgekeerd worden door een mens die zichzelf volledig herwint. Om dit te bewerkstelligen moet er een revolutie gestart worden door het proletariaat om de bourgeoisie te stoppen. Avineri geeft aan dat de positie van het proletariaat volgens Marx slecht is zo lang het kapitalisme het heersende politiek-maatschappelijke systeem is. Zelfs wanneer de positie van arbeiders economisch en materieel gezien is verbeterd, ziet Marx hun relatieve sociale positie, oftewel hun relatie ten opzichte van de bourgeoisie, verslechteren volgens Avineri. Ook al is de levensstandaard gestegen, de voordelen van het hebben van kapitaal vermeerderen sneller. Dit komt omdat het gebruiken van meer machines ervoor zorgt dat de werker die deze machines bestuurt ook meer opbrengt. Hoe meer machines er gebruikt worden door de werker, hoe meer macht de werker creëert voor zijn werkgever.<sup>40</sup> Hoe beter de werker zijn werk doet, hoe groter het verschil wordt tussen hem en zijn werkgever en hoe sneller zijn positie verslechtert. De werker zorgt voor zijn eigen ondergang.

re-vo-lu-tie de; v -s 1 plotselinge verandering in de bestaande toestand;  
algehele ommekeer: 2 gewelddadige ommekeer in de politieke toestand<sup>41</sup>

Het woord revolutie kent twee betekenissen: een plotselinge verandering in de bestaande toestand en een gewelddadige ommekeer in de politieke toestand. Marx is een tegenstander van het gebruik van geweld, en doelt dan ook op de eerste definitie. Een politieke verandering kan volgens Marx niet aan de samenleving worden opgelegd door middel van geweld; de samenleving moet al een draagvlak hebben gecreëerd voor de verandering en door dit draagvlak zijn dwang en geweld niet meer noodzakelijk.<sup>42</sup> Marx bepleit volgens Avineri een veranderingsproces en geen gewelddadige revolutie. Avineri geeft aan dat Marx het communisme niet ziet als een ideaal waaraan de samenleving zich moet aanpassen; het communisme is de echte beweging welke de huidige beweging afschaft. Het communisme is niet het doel van menselijke ontwikkeling maar juist een vorm van de menselijke samenleving.<sup>43</sup>

---

<sup>39</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 143, 149

<sup>40</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 172-173

<sup>41</sup> [www.vandale.nl](http://www.vandale.nl)

<sup>42</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 193-194

<sup>43</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 222

## 7. Het Communistisch Manifest

### 7.1. Inleiding

Het Communistisch Manifest is door Marx en Engels samen geschreven. Het is hun belangrijkste werk naast Het Kapitaal; het boek is wereldwijd bekend. Het Communistisch Manifest is in 1848 uitgebracht.

Aan het einde van 1847 werd er in Londen een bijeenkomst van de Bond der Rechtvaardigen (later de Bond der Communisten) gehouden. Engels was aanwezig bij deze bijeenkomst. Marx en Engels kregen de opdracht om een programma te schrijven voor deze marxistische en wereldwijde organisatie ten behoeve van het communisme. De eerste regel van het Manifest is wereldberoemd geworden: "Een spook waart door Europa – het spook van het communisme."<sup>44</sup>

De grondgedachte van Het Communistisch Manifest is dat economische productie en de hieruit volgende maatschappelijke inrichting de basis is voor de politieke en intellectuele geschiedenis van het betreffende tijdperk. Sinds grond geen gemeenschappelijk goed meer is maar individueel goed is de geschiedenis er één geworden van klassenstrijd. Dit betekent dat de uitbuitende en dominante klasse tegenover de uitgebuite en gedomineerde klasse komt te staan. Het is voor het proletariaat – de gedomineerde klasse – onmogelijk om zich uit de ketenen van de bourgeoisie – de dominante klasse – te bevrijden zonder de gehele maatschappij van uitbuiting, onderdrukking en klassenstrijd te bevrijden.<sup>45</sup> Het is opvallend dat de heersende ideeën van een tijd slechts de ideeën zijn van de heersende klasse. De ideeën van de onderste klasse worden niet gehoord, simpelweg omdat zij de macht niet bezitten om hun stem te laten horen.

Doordat het proletariaat de onderste laag is van de klassenmaatschappij en de bourgeoisie hierop steunt heeft een verandering van het proletariaat direct invloed op de bourgeoisie. De bourgeoisie heeft volgens Marx gefaald in het leefbaar maken van het bestaan als proletariër, wat nodig is om het bestaan van het proletariaat te verlengen.<sup>46</sup> Een revolutie ligt op de loer.

### 7.2. De communisten en hun idealen

De communisten vertegenwoordigen het belang van het proletariaat, oftewel de arbeidersklasse. Het doel van de communisten is volgens Avineri om het proletariaat aan de macht te laten komen en de heersende bourgeoisie ten onder te laten gaan.

Eén van de doelen van de Franse Revolutie was volgens de bourgeoisie om proletariërs de mogelijkheid te geven om de samenleving meer open te maken en ieder individu de vrijheid te geven om een bourgeois te worden. Volgens Marx is dit doel niet behaald: de Franse Revolutie was niets meer dan een uiting van de wil van de bourgeoisie om de wereld te organiseren volgens de principes van de civil society. Het bestaan van één bourgeois betekent het niet behoren van een ander tot deze klasse. De Franse Revolutie was gebaseerd op een leugen: iedereen kon een bourgeois worden, maar niet iedereen zou er één worden.<sup>47</sup> Volgens Avineri ziet Marx de ideale samenleving als een samenleving die vrij is van klassen. Wanneer er

---

<sup>44</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 39

<sup>45</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 12

<sup>46</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 54

<sup>47</sup> Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press. P. 185-186

een klasseloze samenleving is, is er geen regering meer nodig die macht uitoefent op de burgers.

Er zijn meerdere partijen die de belangen van het proletariaat behartigen. Communisten onderscheiden zich doordat zij ' enerzijds in de verschillende nationale gevechten van de proletariërs de gemeenschappelijke, van de nationaliteit onafhankelijke belangen van het gehele proletariaat naar voren brengen en tot hun recht laten komen en doordat zij anderzijds op de verschillende trappen van ontwikkeling, die de strijd tussen proletariaat en bourgeoisie doorloopt, steeds het belang van de gehele beweging vertegenwoordigen.'<sup>48</sup> Communisten richten zich in het bijzonder op het behartigen van de belangen van het proletariaat, ongeacht de nationaliteit en de strijdfase waarin het proletariaat zich ten opzichte van de bourgeoisie bevindt.

De communisten pleiten er niet voor om het eigendom in het algemeen af te schaffen. Zij zijn van mening dat met name productiegoederen gemeenschappelijke goederen moeten worden. Ook vinden zij dat wanneer veel personen hebben meegewerkt aan het produceren van een product dit product in het bezit is van de maatschappij, en niet van één kapitalist. Wanneer het kapitaal niet meer toebehoort aan één kapitalist maar aan de gemeenschap als geheel gaat dit eigendom niet verloren als persoonlijk eigendom. Alleen het maatschappelijke karakter van de eigendom verandert. Het eigendom verliest namelijk zijn klassenkarakter. Als tegenargument kan worden gezegd dat privé-eigendom eigendom van één persoon is en dus niet opgeheven mag worden omdat er iets van iemand afgenomen wordt wat hij bezit. Maar in de bestaande maatschappij heeft slechts één op de tien personen bezit: veruit het grootste deel bestaat om het bezit van de heersende klasse te vergroten terwijl zij zelf geen privé-eigendom hebben. Privé-eigendom bestaat slechts omdat het voor negen-tiende niet bestaat. Het bestaan van privé-eigendom betekent impliciet dat een groot deel van de burgers geen eigendom mag hebben om zo de heersende klasse te voorzien van bezit.<sup>49</sup>

Het doel van de verschuiving van privé-eigendom naar gemeenschappelijk eigendom is het opheffen van de erbarmelijke omstandigheden waaronder het proletariaat leeft. Het proletariaat leeft slechts om het kapitaal van de bourgeoisie te vermeerderen en slechts zo lang deze heersende klasse dit eist omdat zij hier belang bij hebben. Dit is geen menselijk bestaan.<sup>50</sup> Wanneer productiemiddelen gemeenschappelijk bezit zouden zijn, zouden zij niet meer gebruikt kunnen worden door de één om de ander uit te buiten.

### 7.3. *Het communisme in de praktijk*

In Het Communistisch Manifest worden 10 praktische maatregelen genoemd die direct ingevoerd kunnen worden om de samenleving te verbeteren. Dit zijn de meest concrete punten die worden genoemd in Het Communistisch Manifest. Zij laten zien wat een communistische partij als partijpunten zou hebben:

1. Onteigening van de grondeigendom en gebruik van de grondrente voor staatsuitgaven.
2. Sterk progressieve belastingen.
3. Afschaffing van het erfrecht.
4. Verbeurdverklaring van de eigendom van alle emigranten en rebellen.

---

<sup>48</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 56

<sup>49</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 59

<sup>50</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 58

5. Centralisatie van het krediet in handen van de staat door middel van een nationale bank met staatskapitaal en uitsluitend monopolie.
6. Centralisatie van het transportwezen in handen van de staat.
7. Uitbreiding van het aantal nationale fabrieken, produktieinstrumenten; ontginning en verbetering van de landerijen volgens een gemeenschappelijk plan.
8. Gelijke arbeidsplicht voor allen, vorming van industriële legers, vooral voor de landbouw.
9. Vereniging van het landbouw- en industriebedrijf, aansturen op de geleidelijke opheffing van het verschil tussen stad en land.
10. Openbare en kosteloze opvoeding van alle kinderen. Opheffing van de fabrieksarbeid door kinderen in zijn huidige vorm. Aansluiting van de opvoeding bij de materiële produktie, enz.<sup>51</sup>

Het communisme probeert de arbeiders zo helder mogelijk te laten zien dat de bourgeoisie en het proletariaat vijandig naast elkaar bestaan. Juist omdat de bourgeoisie in haar bestaan afhankelijk is van het proletariaat heeft het proletariaat de macht om de bourgeoisie ten gronde te richten. De communisten verklaren in de laatste alinea van Het Communistisch Manifest openlijk dat 'hun doel slechts kan worden bereikt door de gewelddadige omverwerping van iedere tot dusverre bestaande maatschappelijke orde. Dat de heersende klassen sidderen voor een communistische revolutie! De proletariërs hebben daarbij niets te verliezen dan hun ketenen. Zij hebben een wereld te winnen. Proletariërs aller landen, verenigt u!<sup>52</sup>

---

<sup>51</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 65-66

<sup>52</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 80-81

## 8. Conclusie

### 8.1. Algemeen

Marx is vandaag de dag nog steeds erg belangrijk. Hij wordt nog vaak geciteerd en iedereen heeft wel eens iets over hem gehoord of gelezen. Ook de beweging die door hem wordt bepleit is verbonden aan zijn naam: het marxisme. Marx heeft met zijn inzichten een ander licht laten schijnen op de 19<sup>de</sup> eeuwse samenleving: een samenleving die in het teken stond van de opkomende industriële revolutie, het kapitalisme dat zich als wereldsysteem ontwikkelde en de klassenverschillen. Vooral *Het Kapitaal* en *Het Communistisch Manifest* zijn werken van Marx' hand die wereldwijde bekendheid genieten. In dit laatste werk wordt duidelijk dat het voor het proletariaat - de arbeidersklasse - onmogelijk is om zich uit de ketenen van de bourgeoisie - de dominante klasse - te bevrijden zonder de gehele maatschappij van uitbuiting, onderdrukking en klassenstrijd te bevrijden. De bourgeoisie bestaat slechts doordat het proletariaat bestaat, wat het proletariaat een macht verschaft die groot genoeg is om de gehele samenleving opnieuw in te delen. Marx pleit voor gemeenschappelijke productiemiddelen en voor een gemeenschappelijk eigendom waar iedere burger naar eigen vermogen aan bijdraagt en naar eigen behoefte van neemt.

### 8.2. Kenmerken van het 'socialisme' van Marx

#### 8.2.1. Mensbeeld

- Binnen de klassensamenleving worden mensen niet vrij en gelijk geboren. Zij worden geboren met macht en bezit, welke verbonden is aan een klasse en niet aan een persoon.
- De mens kan niet los worden gezien van zijn omgeving: de sociale context van het individu is van belang.
- De mens bepaalt pas in de vrije samenleving zijn eigen handelen, en deze handelingen bepalen de relatie die iemand heeft met anderen.
- Wanneer er draagvlak bestaat voor een verandering in de maatschappij kan deze verandering bereikt worden zonder geweld en terreur. Ook kunnen mensen niet gedwongen worden tot bepaalde overtuigingen.
- De mens is een *homo faber* (werkende mens): werken is een concrete expressie van menselijke activiteit.
- De mens is van belang in zijn geheel, en niet doordat hij een aspect bevat dat goed past binnen het productieproces.
- Er bestaat geen rede die losstaat van de mens.

#### 8.2.2. Maatschappijbeeld

- In de maatschappij zijn productiemiddelen oneerlijk verdeeld over de burgers.
- De bourgeoisie bestaat slechts omdat zij kan steunen op het proletariaat. Het proletariaat bezit hierdoor macht.
- Wanneer het proletariaat zich uit de ketenen van de bourgeoisie weet te bevrijden zal dit de gehele samenleving van uitbuiting, onderdrukking en klassenstrijd bevrijden.

#### 8.2.3. De ideale samenleving

- Er is geen klassensamenleving.
- Het bestaan is gericht op levensactiviteiten en -doelen en niet op het vergaren van kapitaal. De medemens is weer belangrijk.
- De monarchie is gebaseerd op de willekeurige wil van één persoon welke is afgezonderd van het algemene sociale bewustzijn.
- Er wordt gezorgd voor de bezitsloze arbeiders.



#### *8.2.4. Het doel van de samenleving en de regering*

-Een klasseloze samenleving. Er is geen regering nodig wanneer er een klasseloze samenleving is.

#### *8.2.5. De visie op privé-eigendom*

-Productiemiddelen moeten gemeenschappelijk in plaats van privé-bezit worden.

Burgers moeten bijdragen naar vermogen aan de aanvulling van het gemeenschappelijke eigendom, en kunnen hiervan nemen naar behoefte.

-Er zijn meerdere mensen die hebben gezorgd voor het creëren van productiemiddelen. Het is onrechtvaardig om slechts één persoon of klasse van het eigendom te laten profiteren, terwijl negen-tiende van de samenleving in armoede leeft.

## DEEL III: HET HUMANISME

### 9. Inleiding Tzvetan Todorov

#### 9.1. *Tzvetan Todorov (1939 - heden)*

Todorov is een Frans-Bulgaarse filosoof en criticus die zich onder andere bezig houdt met historische, culturele en taalkundige theorieën. In 1982 besluit Todorov om zich bezig te gaan houden met de wereld en de bijbehorende ethische vragen. Hij heeft veel aandacht voor de rol van het individu in geschiedkundige kwesties waar ethische vragen een grote rol spelen. Hij is een sterk verdediger van de humanistische traditie, waar de aandacht voor het individu mee samenhangt, en betekent dan ook veel voor het humanisme.

#### 9.2. *De tijdsgeest en omgeving waarin Todorov opgroeide*

Todorovs moeder was bibliothecaresse en zijn vader was letterkundige en filoloog. Hij groeide op in Bulgarije en studeerde Duits en Engels. Todorov verloor het geloof in het communisme in het jaar dat Stalin overleed – in 1953. Todorov beseft maar al te goed dat het communisme niet samen gaat met de democratie. De Communistische Partij zorgde voor veel censuur in Bulgarije, maar Todorov wist deze censuur te ontwijken door zich bezig te houden met de linguïstiek. In 1963 kon Todorov dankzij een genereuze tante voor een jaar gaan studeren in Frankrijk. De cultuur en kunst van Frankrijk hebben een grote indruk op Todorov achter gelaten en hebben er onder andere voor gezorgd dat hij tot op de dag van vandaag in Frankrijk is gebleven. Todorov ontpopt zich tot een man van invloed: zo vervult hij in 1967 en 1968 een baan als docent Franse literatuur aan de Yale University en staat hij aan de basis van een nieuwe faculteit letterkunde van de revolutionaire universiteit van Vincennes te Parijs. In 1974 wordt het Todorov duidelijk dat de taalkunde en de semiologie – de studie van het ontstaan en het gebruik van tekens en tekensystemen – menswetenschappen in wording zijn. Doordat Todorov zich steeds meer gaat bezighouden met de geschiedenis van de taalwetenschappen komt hij erachter dat taal voor hem de weg naar de wereld is. In 1982 kiest Todorov ervoor om de wetenschap van de taal achter zich te laten en definitief te kiezen voor het bestuderen van de wereld om hem heen. Hij richt zich vanaf dat moment op de wereld en de hiermee samenhangende ethische vragen.

#### 9.3. *De vergelijking tussen Locke, Marx en Todorov*

De vergelijking met tussen Locke, Marx en Todorov is een ongelijke vergelijking, omdat er over Todorov aanzienlijk minder literatuur is geschreven. Dit heeft een tweetal redenen. Ten eerste is Todorov een hedendaagse filosoof. Er is nog niemand geweest die zijn werk in de tijd waarin hij leefde heeft geplaatst, aangezien de tijd waarin hij leeft het heden is. Ten tweede is Todorov, in tegenstelling tot Locke en Marx, geen oude klassieker. Er is veel minder om Todorov te doen geweest, en zijn werk is in veel mindere mate gelezen, geciteerd, geanalyseerd en geïnterpreteerd. Het werk van Todorov dat in hoofdstuk 11 wordt behandeld, *De Onvoltooide Tuin*, behandelt echter wel klassieke denkers: het gedachtegoed van Montaigne, Rousseau en Constant wordt in *De Onvoltooide Tuin* uiteen gezet. Op basis van deze drie auteurs heeft Todorov zijn eigen humanisme gevormd, een humanisme dat breed wordt aangehangen in het Europa van nu.

## 10. De ideeën van Tzvetan Todorov

### 10.1. Inleiding

Todorov heeft veel aandacht besteed aan de ethische aspecten van het leven op de wereld, waarbij hij specifieke aandacht heeft voor het individu dat zich binnen zijn omgeving beweegt. De verbinding die Todorov heeft met het humanisme is duidelijk: de gerichtheid op het individu of de mens is de humanist eigen. Het humanisme neemt de mens altijd als middelpunt: het is een antropocentrische levensbeschouwing. Ook Todorov hecht veel belang aan de mens als begin - en eindpunt van het handelen. Niet God of de natuur, maar de mens zelf beslist hoe hij zijn leven vormgeeft. Todorov wordt door zichzelf en anderen dan ook gezien als een humanist.

Het humanisme is een doctrine die het menselijk wezen als zeer belangrijk ziet. Wanneer Todorov het heeft over de mens of de ander heeft hij het niet over de abstracte mens maar over een unieke, onvervangbare, concrete en individuele mens of ander. Het humanisme kent drie uitgangspunten, allen gericht op deze mens:

- 1) De mens staat aan de bron van zijn daden (of van een deel daarvan) en is vrij om ze te verrichten. Er wordt uit gegaan van de wil van de mens om te handelen. Ook de mens (en niet alleen de natuur of God) beslist over zijn lot.
- 2) De mens is het uiteindelijke doel van zijn handelingen: zijn handelingen zijn niet op 'bovenmenselijke' entiteiten (God, het goede, rechtvaardigheid) of op 'ondermenselijke' entiteiten (genoegens, geld, macht) gericht.
- 3) Het humanisme schetst een ruimte waarbinnen de mens zijn handelingen kan verrichten. Deze handelingen zijn gebaseerd op het gegeven dat alle mensen tot dezelfde soort behoren, ook wel de universaliteit van het zij genoemd.<sup>53</sup>

### 10.2. De hedendaagse samenleving

De hedendaagse samenleving wordt volgens Todorov gekenmerkt doordat de mensen die in deze samenleving leven zich niet meer neerleggen bij de plaats die voor hen bestemd lijkt in het universum. De tegenwoordige mens voelt zich niet genoodzaakt om te blijven op de plaats waar zij geboren is. De mens gebruikt de mogelijkheden die tot zijn beschikking staan om een situatie te creëren die voor hem leefbaar wordt geacht. De omgeving is iets veranderlijks geworden in plaats van een vaststaand gegeven. Zelfbeschikking is belangrijk geworden: 'De bestanddelen van zijn leven zijn niet langer alle bij voorbaat gegeven, sommige zijn gewild.'<sup>54</sup> Het idee van de maakbaarheid van het leven kent zijn hoogtijdagen. Dit komt door de wetenschap, die ervoor zorgt dat mensen niet meer worden overvallen door de belangrijke momenten in het leven, zoals het krijgen van kinderen, maar ook doordat zij niet meer (onbepaald) geloven in een wereld die bepaald is door God of de natuur. Zij nemen het heft in eigen hand.

### 10.3. De mens als God van het humanisme

Het humanisme heeft een bijzondere relatie met de religie. Alhoewel er humanisten zijn die vinden dat een humanist altijd een atheïst is, velt het humanisme in werkelijkheid geen oordeel over mensen die geloven in een God. Humanisten vinden dat ieder mens zelf moet kunnen beslissen of men zich wel of niet aansluit bij een religie. Het is echter niet de bedoeling dat het geloof in God van bovenaf opgelegd

---

<sup>53</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 50, 51

<sup>54</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 21

wordt of dat de mens de regie over zijn eigen leven uit handen geeft aan een God. Er zijn veel grote humanisten uit Frankrijk, zoals Montaigne en Constant, religieus en christelijk. De humanisten vinden dat het menselijk handelen, de rechtvaardiging of het besturen van de samenleving los te koppelen is van een God. De mens verdient het om op zichzelf als waardig en doorslaggevend te worden gezien. Dit betekent echter niet dat er geen religieuze dimensie mag zijn in het leven. De religie kan worden gezien als een antwoord op de levensvragen waar ieder mens mee worstelt, maar het humanisme laat het aan de mens zelf of de religie ook daadwerkelijk wordt gebruikt voor de beantwoording van deze vragen.<sup>55</sup> Waar religies hun God als bepalend zien voor het handelen van de mens, ziet de humanist de mens zelf als het meest bepalend voor het handelen. De mens is als een God voor de humanist.

#### *10.4. De humanist in de wereld*

Het humanisme gelooft in de kracht van de mens. Deze kracht is verstrekkend: de mens heeft veel invloed op het leven dat hij leeft en kan op ieder moment de situatie waarin hij verkeert veranderen. In hoeverre deze veranderingen verstrekkend zijn verschilt per individu en per situatie.

Humanisten vinden dat er vaak voorbij wordt gegaan aan de flexibiliteit van het individu. De mens kan zich aanpassen aan alle omstandigheden doordat hij de keuze heeft uit verschillende handelingen. De mens moet worden gezien als een potentie in plaats van een essentie of vaststaand gegeven. Een ander belangrijk uitgangspunt van de humanisten is dat de mens altijd de mogelijkheid heeft om zich te verzetten en zich van zijn situatie en zichzelf los te maken. Deze mogelijkheid is essentieel voor de mens; zonder deze mogelijkheid zou de mens niet volledig menselijk zijn.<sup>56</sup>

Een voorbeeld van de mogelijkheden van de mens kan men vinden in de taal. Als een kind geboren wordt leert hij door zijn ouders een bepaalde taal, welke cultureel bepaald is. Wanneer het kind volwassen is kan het echter besluiten om af te stappen van deze cultureel opgelegde taal en een leentaal gebruiken: er wordt voor gekozen om de cultuur op dit gebied te vervangen.<sup>57</sup> Dit betekent echter niet dat humanisten vinden dat iedereen zijn vrijheid gebruikt om de situatie naar zijn hand te zetten: de één gebruikt zijn vrijheid volop, terwijl de ander hier bijna nooit gebruik van maakt. Todorov verwoordt dit als volgt: 'De humanisten pretenderen niet dat het menselijk wezen geheel en al door de rede of zijn geweten wordt beheerst, ze kennen heel goed de kracht van wat vroeger de passies werden genoemd en wat wij tegenwoordig het onbewuste of het instinct noemen en ook de dwang die op het individu wordt uitgeoefend door de biologische gegevens, de economische eisen en de culturele tradities. Het enige wat ze beweren is dat de mens zich ook kan verzetten tegen die dwang en zijn wil als uitgangspunt van zijn handelen kan nemen; en dat beschouwen ze als het specifieke van de mens.'<sup>58</sup>

#### *10.5. De humanist als heerser over de wereld*

Er wordt soms gedacht dat humanisten de overtuiging hebben dat de mens almachtig is en kan kiezen hoe zijn leven zal gaan verlopen. Dit klopt niet: de

---

<sup>55</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 59-60

<sup>56</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 56

<sup>57</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 56-57

<sup>58</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 57

humanisten geloven niet dat de mens almachtig is. Wel geloven zij dat de natuur of God niet de volledige macht heeft over de mens. Humanisten geloven in meer dan alleen zaken die gegeven zijn aan de mens. Er is ook een aanzienlijke plaats gereserveerd voor de wil van het individu.

Het begrip autonomie is voor het humanisme erg belangrijk: dit is de keuze van de mensen om uitgaande van zichzelf te voelen, te redeneren en te willen. Het begrip autonomie is afgeleid van het Griekse *autonomía*, wat staat voor het zichzelf wetten opleggen:

Autos : zelf  
Nomos : wet

Ieder mens is een autonoom individu, dat is een gegeven. Men kan namelijk door middel van rationaliteit beslissingen maken over zichzelf zonder deze beslissingen voor te moeten leggen aan een externe partij zoals een God of de natuur.

Verantwoordelijkheid is een begrip dat met autonomie samenhangt: doordat de mens autonomie bezit heeft hij de plicht om de verantwoordelijkheid te nemen over zijn handelen. Ieder mens kan kiezen op welke manier hij of zij handelt. Doordat men de mogelijkheid heeft om te kiezen is het belangrijk dat deze keuze vrij is. Er zijn twee manieren van vrijheid, namelijk de vrijheid om te kunnen kiezen en de vrijheid om weloverwogen keuzes te maken. De eerste vorm van vrijheid heeft te maken met het kunnen kiezen uit meerdere opties en de tweede vorm met het hebben van voldoende speelruimte en het geïnformeerd kunnen maken van een keuze.

Volgens Montaigne is dat wat wordt gekozen waardevoller dan dat wat wordt opgelegd; een mening die door humanisten wordt gedragen. Dit betekent niet dat hij de mens zo hoog inschat dat hij van mening is dat keuzes die weloverwogen worden gemaakt altijd de juiste zijn. Toch kan slechts het individu kiezen welk gedrag er wordt vertoond: er is niemand anders die dit voor hem of haar kan doen.

Ook Descartes is niet van mening dat de mens altijd voor het goede kiest. Hij gelooft er dan ook niet in dat de mens van nature goed is, een geloof dat volgens sommigen onlosmakelijk aan het humanisme is verbonden. Descartes heeft aangetoond dat de vrijheid van het individu niet wordt verminderd maar wordt vergroot door de kennis van het goede. Hij heeft het hier over de tweede vorm van vrijheid: het hebben van voldoende speelruimte en het geïnformeerd kunnen maken van een keuze. Inzicht zorgt ervoor dat de keuze die wordt gemaakt een weloverwogen keuze is.

### **Kennis van zaken vergroot de vrijheid van het individu**

Rousseau breidt Descartes' standpunt uit door eraan toe te voegen dat alleen die daad deugdzaam kan zijn die men in vrijheid verricht. Alleen een vrije keuze zorgt ervoor dat de mens over zichzelf kan beslissen. Dit betekent niet dat Rousseau in de overtuiging leeft dat de mens zijn leven geheel in de hand heeft; de mens draagt slechts bij aan de richting die hij op gaat. Het handelen is het resultaat van de natuur en de vrijheid die iemand geniet.<sup>59</sup>

---

<sup>59</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 93, 103

## 11. De Onvoltooide Tuin

### 11.1. Inleiding

De onvoltooide tuin is gepubliceerd in 1998, en wordt gezien als het belangrijkste werk van Todorov op het gebied van het humanistische denken in Frankrijk. Toch reikt het werk verder dan Frankrijk alleen: het omschrijft de belangrijkste momenten in de geschiedenis van het Europese humanisme. Aan het begin van De Onvoltooide Tuin valt dan ook te lezen: 'Het humanistische denken dat ik [Todorov] bestudeer heeft drie bloeiperioden gekend, namelijk de Renaissance, de eeuw der Verlichting en de jaren kort na de Franse Revolutie. Ze worden verpersoonlijkt door drie auteurs: Montaigne, die een eerste coherente versie van de doctrine voortbrengt; Rousseau, bij wie ze tot volle bloei komt; en Benjamin Constant, die de nieuwe, uit de schok van de Revolutie voortgekomen wereld zal weten te overdenken.'<sup>60</sup>

Het humanisme is vandaag de dag een populair gespreksonderwerp. Doordat de discussie over het belang van de Joods-christelijke humanistische traditie in Nederland de laatste jaren is opgelaaid wordt ook het humanisme weer voor het voetlicht gebracht. Todorov heeft er echter voor gekozen om zich in De Onvoltooide Tuin niet te richten op het hedendaagse betoog dat over het humanisme wordt gevoerd. Todorov richt zich op het humanisme dat de onderliggende ideologie is van de moderne democratische staten, inclusief de visie op de mens die hierbij hoort en de manier waarop het individu zich optimaal kan ontplooiën. Hij richt zich niet op het humanisme dat men tegenwoordig gebruikt om het handelen te rechtvaardigen of de waarheid naar zijn hand te zetten, maar op de fundamenten waarop het humanisme is gebaseerd.

### 11.2. De sociale mens van Montaigne (1533 - 1592)

De Franse filosoof, schrijver en politicus Montaigne schrijft, in het Frans misschien voor de eerste keer, over het zelfstandig naamwoord 'humanist'. Met 'humanist' zet hij zich af tegen de theologen. Hij maakt een onderscheid tussen het centraal stellen van God en het centraal stellen van de mens. Het terrein van de humanist bestaat uit menselijke gedachten en bijbehorende geschriften over onderwerpen die worden benaderd vanuit de opvattingen van de mens, niet vanuit het geloof. Het specifieke van de menselijke aangelegenheden staat aan het beginpunt van de humanistische doctrine, in tegenstelling tot doctrines waar God aan het beginpunt staat. Dit betekent echter niet dat Montaigne de mens ziet als een perfect wezen. Volgens Montaigne is de mens gedoemd om een 'jardin imparfait', oftewel een onvoltooide tuin te blijven: hier komt de titel van Todorovs werk vandaan.<sup>61</sup>

Montaignes mensbeeld komt op veel vlakken overeen met het mensbeeld dat het humanisme aanhangt. Het mensbeeld van Montaigne wordt door Todorov beschreven en bevat volgens hem alle ingrediënten van de humanistische leer: 'De autonomie van het ik van de auteur, die zich welbewust aan het werk zet om te leren kennen, op te bouwen en te communiceren; de finaliteit van het jĳ, waartoe men zich wendt: ieder individu neemt ten opzichte van mij een unieke positie in en in de vriendschap leidt die ander tot niets dat voorbij hem reikt; de universaliteit van het zij, van alle mensen, die dezelfde menselijke natuur deelachtig zijn.'<sup>62</sup>

---

<sup>60</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 17

<sup>61</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 16, 17

<sup>62</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 227

### 11.3. *De eenzaamheid van Rousseau (1712 - 1778)*

Rousseau was een Zwitsers-Franse filosoof. In tegenstelling tot Descartes gelooft Rousseau dat de mens in de natuurstaat van nature goed is. Door de opvoeding die iemand geniet en de maatschappij waarin men opgroeit kan dit echter veranderen. Rousseau is van mening dat de mens in de zuivere natuurstaat het meest gelukkig en het minst slecht is: wanneer de mens zich bevindt in een sociale staat bereiken mensen hun doelen door het ongeluk van een ander. De mens is er niet voor gemaakt om te leven in een gemeenschap, wat zelfs fysiek terug te zien is: de adem van de één is dodelijk voor de ander.<sup>63</sup>

Voor Rousseau is het belangrijk om in contact te staan met zichzelf. Leven in eenzaamheid is een manier waarop dit doel behaald kan worden, en het zorgt er tevens voor dat men ver weg blijft van het maatschappelijk ongeluk. Hij is niet de enige die het belang van de eenzaamheid erkent: Montaigne en Descartes gingen hem voor. Rousseau betreurt het dat mensen zich druk maken over de manier waarop zij overkomen op anderen. Voor hem is wie je werkelijk bent belangrijker. Mensen denken dat zij zelf een keuze maken, maar in werkelijkheid kiezen ze ervoor om anderen over zich te laten regeren: 'We ontzeggen ons dingen die voor ons werkelijk van nut zijn om ons zo voor te doen dat ons gedrag strookt met de openbare mening. We maken ons niet zozeer druk om wat voor iemand we inwendig werkelijk zijn, maar meer hoe de andere mensen ons kennen.'<sup>64</sup>

Rousseau draagt de mensheid niet op om te gaan leven in radicale eenzaamheid. Hij bepleit wel beperkte communicatie als middel om het doel, het vinden van het eigen ik, te behalen. Toch is de zoektocht naar het eigen ik een zoektocht die per persoon verschilt. Het vinden van jezelf kan niet aan een ander worden opgelegd. Rousseau heeft als persoon een voorkeur voor de eenzaamheid, maar geeft ook aan dat absolute eenzaamheid een droevige en onnatuurlijke toestand is. Het uitwisselen van ideeën met anderen zorgt ervoor dat de geest wordt ontwikkeld. Het werkelijke ik ligt niet alleen in het ik, maar ook in de ander. De denker Rousseau is, anders dan het individu Rousseau, een humanist. Hij gelooft namelijk niet dat de mens zonder de anderen nog mens is.<sup>65</sup>

### 11.4. *Het menselijke geweten*

De mens wordt volgens Rousseau gekenmerkt door de moraal en niet door zijn kennis of zijn intelligentie. Dit betekent niet dat Rousseau vindt dat kennis niet van belang is voor de wetenschap; het betekent dat hij gelooft dat vergroting van kennis niet werkelijk bijdraagt aan de verbetering van de mens, en het vergroten van de moraal wel. Men kan mens zijn zonder dat men beschikt over veel kennis, maar het menselijke vergaat wanneer iemand niet beschikt over enige moraal. Rousseau omschrijft dit als: 'De stem van het geweten [volgens Rousseau synoniem van moraal] kan in het hart van de mens evenmin worden onderdrukt als die van de rede in het verstand, en morele ongevoeligheid is net zo onnatuurlijk als krankzinnigheid.'<sup>66</sup> In de natuur van de mens ligt vastgelegd dat men in staat is om het goede van het slechte te onderscheiden. Natuurlijk is er een enkeling te vinden die dit vermogen niet bezit, maar het bestaan van een enkele mislukking der natuur betekent niet dat de natuur van de gehele soort verandert.

---

<sup>63</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 125, 145

<sup>64</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 105

<sup>65</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 154-155

<sup>66</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 265

Het geweten, oftewel het vermogen van de mens om moreel te oordelen, is volgens Rousseau een stukje van God dat in de mens zit. Het is het vermogen dat ervoor zorgt dat er een onderscheid kan worden gemaakt tussen goed en kwaad. De mens kan het goede bereiken door de goede neigingen die in hem leven te volgen of juist door de slechte neigingen te overwinnen. Het geweten laat zich, anders dan de rede, niet misleiden. Het kan je niet op het verkeerde been zetten omdat het altijd de waarheid spreekt.<sup>67</sup> Het geweten is een typisch menselijk vermogen, of zoals Rousseau zegt: 'de ware gids van de mens'.<sup>68</sup>

#### *11.5. Constant (1767 - 1830) en het belang van de dood*

Benjamin Constant was een Frans politicus en schrijver. Zijn kosmopolitische opvoeding heeft waarschijnlijk een groot deel van zijn gedachtegoed gevormd. Constant geloofde erin dat geen enkel mens altijd alleen vanuit zichzelf handelt. Het middelpunt van het individu ligt niet in het individu, maar is in beweging tussen het individu en iets buiten het individu. Het bevredigen van alle menselijke behoeften alleen leidt niet tot geluk; hier is ook iets buiten de mens voor nodig.<sup>69</sup>

Constant ziet de mens dus niet als een egocentrisch wezen. De dood is hierbij een belangrijk gegeven. Als men het eeuwige leven zou hebben zou het werkelijk van belang zijn om zo veel mogelijk gewin te behalen en te behouden, al dan niet over de rug van anderen. Maar doordat de mens slechts tijdelijk bestaat wordt het succes dat men tijdens het leven behaalt een nutteloos gegeven: hoe veel macht je ook hebt als persoon, de dood kan het ieder moment van je afnemen. De mens zou in theorie kunnen handelen uit eigenbelang, er vanuit gaande dat de mens altijd volledig met zichzelf samenvalt. Dit is echter niet zo. De mens treedt buiten zichzelf qua tijd, omdat hij zijn eigen dood voor de geest kan halen en zich kan voorstellen dat het universum zonder hem bestaat. Ook treedt de mens buiten zichzelf qua ruimte, omdat men verbonden is aan anderen, die een deel van hem uitmaken. Dit betekent volgens Constant dat er niet alleen een individuele levenskunst nodig is, maar ook een humanistische moraal die uitstijgt boven het individu. Het individu moet worden geplaatst in de context en hier ook naar handelen.

De mens is geen machine wiens enige taak op aarde het bevredigen van zijn behoeften is. De mens is ook niet egocentrisch te noemen omdat men iets buiten zichzelf nodig heeft om het uiteindelijke geluk te ervaren. De natuur heeft ervoor gezorgd dat de mens gevoelens als sympathie en medelijden kent. Dit betekent dat de mens zijn naasten niet opoffert ten behoeve van zichzelf, en de mogelijkheid heeft om rekening met de ander te houden. De definitie van moraal is volgens Constant dan ook dat ze 'de mensen aangeeft hoe ze gelukkig kunnen zijn door hun naasten gelukkig te maken'.<sup>70</sup> Moraliteit betekent dat mensen in staat zijn om het eigen leven niet als het belangrijkste te zien, maar dat zij nog iets kennen dat hun eigen persoon overstijgt.<sup>71</sup>

#### *11.6. Het belang van de vrijheid*

Constant is van mening dat ieder mens de vrijheid moet krijgen om zijn eigen waarheid te vinden. Het gaat hier specifiek over het vinden van een waarheid

---

<sup>67</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 253, 265, 279, 280

<sup>68</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 280

<sup>69</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 301

<sup>70</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 304

<sup>71</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 299-310



omtrent menselijke en maatschappelijke kwesties. Wanneer ieder mens de vrijheid krijgt om te onderzoeken wat voor hem waarheid is zorgt dit voor waarheden die niet met elkaar overeenkomen. Dit hoeft echter niet voor problemen te zorgen, mits men de dialoog aangaat met de ander. Tijdens het voeren van deze dialoog is het van belang dat men respect heeft voor het standpunt van de ander en men niet als doel heeft om één waarheid te vinden. Menselijkheid is voor Constant een groter goed dan het vinden van de waarheid.

**'Een in vrijheid begane vergissing is beter dan een opgelegde waarheid.'<sup>72</sup> -  
Constant**

### *11.7. De ander als uitgangspunt*

In De Onvoltooide Tuin wordt aandacht besteed aan de gerichtheid van het humanisme op de ander. Hiermee wordt niet bedoeld dat de ander op een voetstuk wordt geplaatst en wordt geadoreerd, zoals men bijvoorbeeld terugziet bij het eren van een God. Binnen het humanisme wordt de ander niet alleen interessant gevonden doordat het hart de ene persoon naar de andere leidt: ook concrete handelingen waar de ander verantwoordelijkheid voor draagt spelen een rol. Zowel het ik als de ander blijft een autonoom individu. Dit is mogelijk, doordat de personen binnen een relatie écht gezien worden en deze relaties zijn gebaseerd op wederzijds respect. Dit wordt ook wel de 'finaliteit van het jij' genoemd: deze humanistische basishouding omvat de weigering om de ander op welke manier dan ook te instrumentaliseren. Het beschrijft niet hoe mensen zijn, maar hoe zij behandeld moeten worden. De liefde maakt de andere mens tot het hoogste doel van mijn handelen, zoals het humanisme vereist. Dit is het hart van de humanistische traditie.<sup>73</sup>

### *11.8. De macht van het individu*

Humanisten hebben een groot geloof in de maakbaarheid van het leven. Het spreekwoord 'waar een wil is, is een weg' is de humanist op het lijf geschreven. Dit betekent niet dat humanisten denken dat je door middel van de wil alles kunt regelen. De liefde is hier een voorbeeld van: deze laat zich niet door de wil sturen. De vrijheid van de mens zal nooit volledig zijn, omdat er elementen zijn die zich aan de wil onttrekken. Sommigen leiden hieruit af dat de mens dus niet zijn eigen meester is, omdat hij niet alles kan reguleren. De humanisten vinden dat de liefde echter laat zien dat de mens niet het instrument is, maar het doel: niet alleen de autonomie van het ik maar ook de finaliteit van het jij is van belang. Niet alleen het individu telt, maar het ik en het jij zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De mens heeft deels de vrijheid om zich tegen de natuur te verzetten en is hierdoor een onvoorspelbaar wezen, maar er zijn zaken die niet door de wil gestuurd kunnen worden.<sup>74</sup>

### *11.9. Het humanisme als politiek-maatschappelijke stroming*

In een samenleving die voor de humanist ideaal is, is er plaats voor de positiviteit waar het humanisme om bekend staat: de ander is het hoogste doel van ons handelen. Humanisten laten menselijke gehechtheden, vriendschap en liefde tot hun recht komen omdat zij weten hoe belangrijk dit is voor het welzijn: de ander is

<sup>72</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 316

<sup>73</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 190, 195

<sup>74</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 197, 198

essentieel voor het zelfbewustzijn van het ik. Dit is al belangrijk van jongs af aan, wanneer de baby de blik van de volwassene probeert te vangen. Als dit lukt wordt hij bevestigd in zijn bestaan: jij kijkt me aan dus ik besta. Later blijft de ander belangrijk, omdat het ik lijkt op de ander maar zich er ook door kan positioneren door zich ertegen af te zetten. De taal is voor de mens een belangrijk middel om intersubjectieve verhoudingen mogelijk te maken op een diepgaande manier. Voor het humanisme zijn het gemeenschapsleven en vrijheid intrinsiek met elkaar verbonden. Beide moeten dan ook terugkomen in de staatsvorm waar het individu in leeft.<sup>75</sup>

Todorov heeft zelf geen voorkeur voor een bepaald economisch stelsel. Wel vindt hij dat de economie zoals wij deze vandaag de dag kennen te groot is geworden. De consumptiemaatschappij heeft ervoor gezorgd dat mensen veel in termen van geld zien, terwijl veel wegen die leiden naar geluk niets met geld te maken hebben. Door de huidige economische gerichtheid vergeet men dit wel eens, wat volgens de humanisten zorgelijk is.<sup>76</sup>

#### *11.10. De politieke waarden van het humanisme*

Het humanisme is geen politiek-maatschappelijke stroming maar een levensbeschouwing. Dit betekent dat humanisten een andere insteek hebben dan de liberalen en socialisten. Zij schetsen een mens die in bepaalde maatschappijen tot zijn recht kan komen en in anderen niet.

Het humanisme bepaalt volgens Todorov niet nauwkeurig een bepaalde politiek. Het is zelfs mogelijk dat tegenstrijdige standpunten allebei door middel van het humanisme verdedigd kunnen worden. Toch worden er door Todorov een aantal politieke waarden genoemd welke bepalend zijn voor het humanisme. Gelijkheid is voor het humanisme erg belangrijk: een maatschappij waarin burgers niet gelijk worden behandeld is geen humanistische maatschappij. Ook vrijheid is voor de humanisten een groot goed, en staatsvormen die deze humanistische waarden afwijzen zijn niet in overeenstemming te brengen met het humanistische gedachtegoed.

Humanisten vinden dat men niet moet vergeten dat het menselijke individu het doel is van onze instituties. De humanisten geloven in de sociabiliteit van de mensen, oftewel dat mensen geschikt zijn om in een groep te leven en niet uitsluitend losstaande individuen zijn. Humanisten hechten belang aan de autonomie van het ik, wat volgens Todorov automatisch betekent dat zij vinden dat de burger gegarandeerd over stemrecht beschikt om zijn eigen leiders te kiezen en dat een verplichting tot het aanhangen van een bepaald gedachtegoed moet worden bestreden. De mens is een verantwoordelijk subject, en dient hier ook naar te handelen.<sup>77</sup>

Het humanisme is niet tegen de techniek. Ook humanisten vinden dat er machines moeten worden gebruikt om arbeiders te ontlasten wanneer dit mogelijk is. De humanisten waarschuwen echter wel voor een overdaad aan techniek zonder dat dit zijn doel nog dient: in de zorg worden er bijvoorbeeld steeds meer machines gebruikt, wat ervoor zorgt dat de mens in een verzorgingstehuis wordt gereduceerd tot een instrument. Er wordt aandacht geschonken aan de biologische behoeften,

---

<sup>75</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 54, 55

<sup>76</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 324

<sup>77</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P.328-330

maar van interpersoonlijk contact is geen sprake door de vaststaande structuren binnen de zorg en de vervanging van de verzorgenden door machines.<sup>78</sup>

Het humanisme is niet één op één door te voeren tot een bepaald maatschappijbeeld. Wel kan het gezien worden als een humanistisch kader waarin sommige maatschappijen wel en anderen niet passen. Het humanisme zorgt ervoor dat men een bepaalde manier van denken ontwikkelt, waarmee men de wereld vanuit een nieuw gezichtspunt kan bekijken:

*'De humanistische doctrine richt zich (...) niet op alle menselijke behoeften. Ze zegt niets over de fundamentele eisen die het voortbestaan stelt: gevoed worden, het warm hebben, zonder vrees voor de dag van morgen en voor de naasten. Ze leert ons niet wat de beste economische mechanismen van het moment zijn, ze zegt ons niet of de markt over alles moet beslissen of dat ook de staat een woordje mag meespreken. Ze is onlosmakelijk verbonden met liefde maar spreekt niet over wat smaak geeft aan de dagelijkse ervaring en aan de bron staat van zo vele van onze genoegens: intensiteit van het moment, het genieten, de extase. Het humanisme leert ons niets aangaande onze intense behoefte om de wereld te begrijpen en in harmonie met haar te leven, een behoefte die ons zowel tot de wetenschap kan brengen als tot de belangeloze beschouwing van de natuur. Ze zegt ons niet of we al dan niet religieus moeten zijn. Het humanistische denken geeft alleen maar richting aan de analyse en aan de werking van de intermenselijke wereld; maar binnen die wereld bevinden zich alle andere mensen.'*<sup>79</sup>

---

<sup>78</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 329

<sup>79</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 331

## 12. Conclusie

### 12.1. Algemeen

Todorov betekent veel voor het hedendaagse humanisme: hij is een fervent verdediger van de humanistische traditie en heeft zijn visie op de wereld en de ethiek meermalen op schrift vastgelegd. Zoals het een echte humanist betaamt ziet hij de mens als een autonoom individu, met een grote macht over zichzelf. Ook de ander neemt een belangrijke plaats in in zijn werken: de mens moet zichzelf niet als hoogste doel zien, maar juist de ander. Zo overstijgt men zichzelf en zijn eigen belangen en leert de mens dat hij deel uitmaakt van een groter geheel, een geheel waar alle mensen deel van uitmaken. Wanneer Todorov het heeft over de mens of de ander heeft hij het niet over de abstracte mens maar over een unieke, onvervangbare, concrete en individuele mens of ander.

Het humanisme is geen politiek-maatschappelijke stroming maar een levensbeschouwing. Dit betekent dat het humanisme slechts richting geeft aan de inrichting van de maatschappij: het schetst een kader waarbinnen de mens tot zijn recht kan komen.

### 12.2. Kenmerken van het 'humanisme' van Todorov

#### 12.2.1. Mensbeeld

- Doordat de mens autonoom is heeft men de plicht om verantwoordelijkheid te nemen over het handelen.
- De mens is flexibel: men kan zich aanpassen aan alle omstandigheden doordat men de keuze heeft uit verschillende handelingen. De mens is een potentie in plaats van een essentie.
- De mens kan zijn eigen leven niet bepalen, maar wel richting geven.
- Alle mensen zijn dezelfde menselijke natuur deelachtig.
- De mens is van nature niet goed of slecht, maar wordt 'neutraal' geboren.
- Het geweten valt niet te misleiden en is een typisch menselijk vermogen. Het zorgt voor het onderscheid tussen goed en kwaad.
- De mens is geschikt om in een groep te leven.
- Interpersoonlijk contact is iets typisch menselijks, en men heeft het nodig om gelukkig te zijn.
- Moraliteit betekent dat mensen in staat zijn om het eigen leven niet als het belangrijkste te zien, maar dat zij nog iets kennen dat hun eigen persoon overstijgt, namelijk de ander.

#### 12.2.2. Maatschappijbeeld

- De mens is niet egocentrisch en leven samen met anderen past bij zijn aard.
- Techniek is nuttig wanneer het zijn doel, namelijk het verbeteren van het leven van de mens, dient. Wanneer dit niet zo is dient men afstand te nemen van deze techniek.
- Een gedachtegoed mag niet aan de burger worden opgedrongen.
- De staat mag zich niet bemoeien met de religie van de burgers.

#### 12.2.3. De ideale samenleving

- De mens kan zijn keuze in vrijheid maken. Men onderscheidt twee soorten vrijheid, namelijk de vrijheid om te kunnen kiezen en de vrijheid om weloverwogen keuzes te maken.
- De vrijheid van de één eindigt wanneer deze vrijheid de ander schaadt.
- De ideale samenleving is zowel gericht op individuele vrijheid als op de gemeenschap die de samenleving is.

*12.2.4. Het doel van de samenleving en de regering*

- De dialoog moet worden gevoerd, met als aanname dat er verschillende waarheden op het gebied van menselijke en maatschappelijke kwesties naast elkaar kunnen bestaan. Men moet hierbij respect hebben voor het standpunt van de ander.
- De mens is het doel van de instituties.

*12.2.5. De visie op privé-eigendom*

- Het is zorgelijk dat de consumptiemaatschappij ervoor heeft gezorgd dat mensen veel in termen van geld zien, terwijl veel wegen die leiden naar geluk niets met geld te maken hebben.

## DEEL IV: DE VERGELIJKING

### 13. Een vergelijking tussen Locke, Marx en Todorov

#### 13.1. Inleiding

Doordat het liberalisme en het socialisme politiek-maatschappelijke stromingen zijn en het humanisme een levensbeschouwing is, is het moeilijk om uitspraken te doen over deze driehoeksrelatie. Het liberalisme en het socialisme hebben een visie op de samenleving ontwikkeld, en het humanisme heeft een visie op de mens ontwikkeld die al dan niet kan gedijen in een bepaalde samenleving en onder een bepaald landsbestuur. Alhoewel het liberalisme en het socialisme zich met name richten op de regering en de maatschappij en het humanisme zich met name richt op de mens, betekent dit niet dat zij geen uitspraken doen of dat hun visie niet bruikbaar is buiten hun domein.

In dit hoofdstuk zullen de overeenkomsten en verschillen tussen het liberalisme, socialisme en humanisme op gestructureerde wijze worden weergegeven. Het komt een aantal keer voor dat een sluitende vergelijking tussen het liberalisme en het socialisme als politiek-maatschappelijke stroming en het humanisme als

levensbeschouwing niet te maken is. Dit wordt aangeduid door middel van een ✕ voor de visie van de humanisten.

#### 13.2. Mensbeeld; inleiding

Het humanisme heeft een duidelijke visie op hoe de mens is en zou moeten zijn. Ook het liberalisme en het socialisme hebben als politiek-maatschappelijke stromingen een beeld van de mens. Dit beeld is vaak niet expliciet aanwezig in bijvoorbeeld verkiezingsprogramma's en politieke en maatschappijkritische werken, maar hierdoor niet minder belangrijk.

De mensbeelden van het liberalisme, socialisme en humanisme hebben veel verschillen, maar overlappen elkaar ook deels. Door de mensbeelden naast elkaar te zetten wordt duidelijk vanuit welk perspectief de twee politiek-maatschappelijke stromingen en de levensbeschouwing hun standpunten vormen.

#### 13.3. Mensbeeld; verschillen

##### 13.3.1. De vrije en gelijke mens

Locke is van mening dat alle mensen vrij en gelijk geboren zijn. De mens wordt geboren als een tabula rasa en door middel van ervaringen en de reflectie hierop wordt een persoon geboren. Volgens Marx worden mensen binnen de klassensamenleving niet vrij en gelijk geboren. Zij worden geboren met macht en bezit, welke verbonden zijn aan de klasse waartoe zij behoren en niet aan de persoon die zij zijn.

Todorov ziet de mens niet als een essentie, maar als een potentie. De mens kan zich aanpassen aan alle omstandigheden doordat men de keuze heeft uit verschillende handelingen. Hiermee wordt niet bedoeld dat de mens almachtig is: men kan zijn eigen leven niet bepalen, maar wel richting geven.

Locke vindt dat mensen vrij en gelijk geboren worden, terwijl Marx de mens ziet als geboren met macht en bezit, verbonden aan de klasse waar de mens toe behoort.

Todorov ziet mensen als potenties, die niet vrij en gelijk geboren worden maar wel voldoende invloed kunnen uitoefenen op het leven om in een andere klasse terecht te komen.

Locke	Marx	Todorov
Alle mensen zijn vrij en gelijk geboren	Binnen de klassensamenleving	De mens is geen essentie, maar een potentie: men

	worden mensen niet vrij en gelijk geboren, maar met klassengebonden macht en bezit	kan het leven sturen, ook al wordt men niet vrij en gelijk geboren
--	--	--

### 13.3.2. Het schaden van de ander

Locke vermeldt expliciet dat geen enkel individu een ander mag schaden in het leven, gezondheid, vrijheid en bezit. Dit recht hangt samen met de plicht om de rechten van anderen niet aan te tasten, al kan men zich afvragen in hoeverre dit haalbaar is. Met vrijheid bedoelt Locke dat een individu pas vrij is wanneer hem de mogelijkheid wordt geboden om een keuze te maken, en wel een weloverwogen keuze. Alleen een geïnformeerd persoon die de mogelijkheid heeft gekregen om de verschillende keuzes tegen elkaar af te wegen geniet werkelijk vrijheid. Wanneer de ene mens de andere belemmert in leven, gezondheid, bezit en de vrijheid zelf wordt de vrijheid van de ander geschonden; Locke is hier sterk op tegen.

In Het Communistisch Manifest wordt genoemd dat de revolutie een vreedzaam proces moet zijn, wat impliceert dat Marx vindt dat de ander niet geschaad mag worden in het leven en gezondheid.<sup>80</sup> Uiteraard is het Marx' ideaal dat ieder mens vrijheid geniet: de vrijheid van klasse. Ook over het bezitten van productiemiddelen is Marx duidelijk: productiemiddelen moeten gemeenschappelijk eigendom worden, waar men aan kan bijdragen naar vermogen. Er kan naar behoefte genomen worden uit de producten vervaardigd door middel van deze productiemiddelen. Het bezit van productiemiddelen zorgt er volgens Marx voor dat de ongelijkheid tussen de bourgeoisie en het proletariaat blijft bestaan.

Todorov beschrijft in *De Onvoltooide Tuin* niet of hij het bezitten van privé-eigendom als een recht ziet. Wel noemt hij dat de mens een keuze in vrijheid zou moeten kunnen maken. Er zijn twee soorten vrijheid te onderscheiden, namelijk de vrijheid om te kunnen kiezen en de vrijheid om weloverwogen keuzes te maken, en beide vrijheden zouden gegarandeerd moeten worden. Todorov wijst het schaden van de ander in leven, gezondheid en vrijheid af. John Stuart Mill zei in lijn van Todorovs gedachtegoed: 'De vrijheid van mijn vuist eindigt bij de wang van mijn buurman.'<sup>81</sup> Locke, Marx en Todorov beschrijven niet of en op welke manier zij een samenhang zien tussen het leven, gezondheid, vrijheid en bezit, en of zij het een idealistisch of een realistisch beeld vinden om nooit een ander te schaden.

Locke, Marx en Todorov vinden allen dat niemand mag worden geschaad in het leven, gezondheid en vrijheid. Wel verschilt hun definitie van vrijheid onderling. Locke vindt het ook van groot belang dat niemand wordt geschaad in bezit. Marx vindt dat dit niet opgaat voor het bezitten van productiemiddelen, en Todorov spreekt zich niet uit over bezit.

Locke	Marx	Todorov
Niemand mag een ander schaden in het leven, gezondheid, vrijheid en bezit	Niemand mag een ander schaden in het leven, gezondheid en vrijheid	Niemand mag een ander schaden in het leven, gezondheid en vrijheid

<sup>80</sup> Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus. P. 77

<sup>81</sup> Todorov, T. (2001) *De onvoltooide tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 327

### 13.3.3. Het verkrijgen van kennis

Locke heeft een eigen visie op kennis. Kennis bestaat niet alleen uit de rede, maar ook uit ervaring en reflectie. Locke vindt het dan ook erg belangrijk dat burgers meedoen in de maatschappij. Door te leven verkrijgen mensen ervaringen, en deze ervaringen zorgen er samen met het reflecteren op deze ervaringen voor dat er kennis wordt vergaard waar de rede alleen geen toegang tot heeft.

Marx geeft duidelijk aan dat hij de rede niet als iets vaststaands ziet: er bestaat geen rede die losstaat van de mens. De sociale context van menselijke relaties heeft grote invloed op de realiteit, en dus op de waarheid van het individu. Kennis bestaat uit de rede, welke verbonden is aan een persoon en diens sociale context. Ideologie is verbonden aan de rede. Er moet volgens Marx een duidelijk onderscheid gemaakt tussen ideologie en wetenschap.

Volgens Todorov wordt kennis niet alleen verkregen door de rede, maar ook door het geweten. Het geweten is het vermogen van de mens om moreel te oordelen. Het geweten zorgt ervoor dat de mens een onderscheid kan maken tussen goed en kwaad. Het geweten is als richtlijn voor het handelen waardevoller dan de rede, omdat het geweten zich niet laat misleiden: het geweten spreekt, anders dan de rede, altijd de waarheid. Wanneer men er door middel van het geweten achter komt dat een handeling niet de goede was is dit betrouwbaarder dan wanneer dezelfde handeling door middel van de rede als slecht wordt bestempeld.

Voor Locke, Marx en Todorov is de rede van groot belang. Wel zijn zij van mening dat het gebruik van de rede alleen niet voldoende is wanneer men op zoek is naar de waarheid. Locke ziet kennis als de rede, ervaring en reflectie tezamen. Volgens Marx heeft de sociale context van menselijke relaties invloed op de waarheid van het individu, en moet er een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen ideologie en wetenschap. Todorov ziet het geweten als leidend wanneer men de waarheid zoekt: de rede kan misleidend zijn, het geweten niet.

Locke	Marx	Todorov
Kennis bestaat uit de rede, ervaring en reflectie	Er moet een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen ideologie en wetenschap	Het geweten spreekt, anders dan de rede, altijd de waarheid

### 13.3.4. De werkende mens

Locke gebruikt de activiteit werk om uit te leggen hoe men rechtmatig privé-eigendom verwerft. Doordat ieder mens van nature zijn eigen lichaam bezit, bezit hij ook de arbeid die hij verricht en het hieruit voortvloeiende bezit. Bezit is een natuurlijk recht, omdat het door het eigen werk verkregen is. Locke noemt werk niet expliciet een concrete menselijke activiteit, maar hij ziet het wel als een uitvloeisel van het lichaam, het lichaam dat ieder mens van nature bezit.

Voor Marx is de mens een *homo faber*, oftewel werkende mens: werk is een concrete expressie van menselijke activiteit. Mensen maken gereedschappen door middel van het inzetten van menselijke activiteit, en met deze gereedschappen kan de wereld om hen heen worden veranderd.

In De Onvoltooide Tuin noemt Todorov niet of werk wel of geen typisch menselijke activiteit is. Wel vindt hij dat ieder mens de plicht heeft om verantwoordelijkheid te nemen over het handelen. Doordat de mens, anders dan het dier, niet af hoeft te gaan op instincten maar kan kiezen voor bepaalde handelingen beslist hij over zijn lichaam. De mens is niet almachtig – ziektes zijn bijvoorbeeld niet te voorkomen – maar wel sturend.

Omdat de mens van nature zijn lichaam bezit, bezit hij volgens Locke ook zijn arbeid en het bezit dat hiermee verworven is. Voor Marx is werk een concrete



expressie van menselijke activiteit, die wordt gebruikt om de wereld om ons heen te veranderen. Todorov ziet de mens als meester over zijn handelingen, en dus ook over zijn lichaam.

Locke	Marx	Todorov
De mens bezit van nature zijn lichaam, en dus zijn arbeid en het hiermee verworven bezit	Werk is een concrete expressie van menselijke activiteit	× (de mens beslist over zijn handelingen, en dus over zijn lichaam)

### 13.3.5. Aspecten van de mens of de mens als geheel

Locke benadrukt het gevaar van de gewoonte om te converseren met één soort mensen en het lezen van één soort boeken. Wanneer de mens zich op deze manier beperkt geeft hij slechts uiting aan een enkel aspect van zijn persoon en verwijderd het individu zich van de veelzijdigheid die de mens is. Locke vindt dat de mens de wereld om hem heen vanuit verschillende perspectieven kan bekijken, mits hij hiervoor open staat door het aangaan van de dialoog met andersdenkenden. Hij ziet dit als een groot goed.

Marx vindt dat de mens van belang is als geheel, en niet omdat hij een aspect bevat wat past in het productieproces. Binnen het kapitalisme worden productiekrachten volgens Marx alleen gewaardeerd om een enkel aspect, bijvoorbeeld omdat zij snel lopende band-werk kunnen verrichten. Dit terwijl zij meerdere kanten hebben: zij zijn ook vader en tuinder, welke aspecten tezamen hun identiteit vormen. Marx erkent de verschillende aspecten van de mens, maar heeft met name waardering voor het geheel.

Todorov vindt het aangaan van de dialoog met andersdenkenden ook zeer belangrijk. Het is niet de bedoeling dat mensen komen tot één waarheid, maar wel dat zij met respect voor het standpunt van de ander kennis nemen van zijn visie. In De onvoltooide tuin geeft hij niet aan of wij de mens moeten zien als bestaand uit delen of als één geheel.

Locke ziet de mens als een veelheid, die de wereld kan bekijken vanuit verschillende perspectieven. Locke verbindt hier echter geen waardeoordeel aan: hij zegt niet of het beter is om een bepaald aspect van de mens te waarderen of de mens als geheel. Marx doet dit wel: de mens moet gewaardeerd worden in zijn geheel, en niet omdat hij goed in het productieproces past. Todorov vindt dat de dialoog met andersdenkenden aangegaan moet worden, met respect voor het standpunt van de ander. Hij zegt niets over de manier waarop wij de mens moeten zien. In hoofdstuk 14 kom ik terug op de meervoudigheid van de menselijke identiteit.

Locke	Marx	Todorov
Het is een groot goed dat de mens de wereld vanuit verschillende perspectieven kan bekijken, omdat hij uit verschillende delen bestaat en de dialoog met andersdenkenden aangaat	De mens is van belang in zijn geheel, niet vanwege een deelaspect	× (respect is het sleutelwoord wanneer de dialoog wordt aangegaan)

### 13.4. Mensbeeld; overeenkomsten

#### 13.4.1. De invloed op het handelen

Behalve veel verschillen hebben de mensbeelden van Locke, Marx en Todorov ook overeenkomsten. Zo bepleiten zij alle drie dat de mens invloed heeft op het eigen handelen.

Volgens Locke is de mens individueel verantwoordelijk voor het handelen. De omgeving heeft hier invloed op, maar men blijft zelf de regisseur. Ook volgens Marx is de mens verantwoordelijk voor zijn handelen. De mens kan aangesproken worden op het handelen, maar er moet wel rekening worden gehouden met de omgeving waarin het individu verkeert. De mens is volgens Marx pas vrij in het handelen wanneer men leeft in een samenleving vrij van de dwang die uit gaat van het kapitalistische systeem.

Todorov beschrijft ieder mens als een autonoom individu. Men kan namelijk door middel van rationaliteit beslissingen maken over zichzelf, zonder dat hier een externe partij bij betrokken hoeft te worden. Verantwoordelijkheid hangt samen met deze autonomie: doordat de mens een autonoom wezen is heeft hij de plicht om de verantwoordelijkheid te nemen over het handelen. Ieder mens kan kiezen op welke manier er wordt gehandeld.

De visies van Locke, Marx en Todorov komen in grote lijnen overeen. Marx kent een grotere rol toe aan de omgeving dan Todorov en Locke, maar de essentie van de visies is gelijk.

Locke	Marx	Todorov
De mens is individueel verantwoordelijk voor het handelen	De mens is individueel verantwoordelijk voor het handelen, mits hij of zij leeft in de vrije samenleving	De mens is individueel verantwoordelijk voor het handelen

#### 13.4.3. Gedwongen overtuiging

Dwang is voor Locke en Marx uit den boze. Locke geeft aan dat iemand niet gedwongen kan worden tot het aanhangen van een bepaalde overtuiging. Het enige wat men met externe dwang kan bereiken is dat iemand een hypocriet wordt. Marx vindt dat veranderingen pas doorgevoerd kunnen worden wanneer er draagvlak is om deze veranderingen door te voeren. Overtuigingen zijn niet op te leggen. Todorov houdt voor ogen dat de mens de mogelijkheid heeft om te kiezen uit verschillende handelingen. Het is daarom van belang dat de keuze die wordt gemaakt een vrije keuze is, wat betekent dat men meerdere opties heeft en de keuze weloverwogen kan maken: er moet voldoende speelruimte zijn en men moet voldoende geïnformeerd zijn.

Zowel door Locke, Marx als Todorov wordt het afgekeurd dat dwang wordt ingezet om iemand een bepaalde overtuiging te laten aanhangen. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat mensen vrij van dwang niet automatisch een vrije keuze maken. Men heeft onbewust een bepaalde ideologie meegekregen van de omgeving waarin men verkeert waardoor men neigt naar een bepaalde keuze terwijl dit niet de bewuste, vrije keuze van het individu zelf hoeft te zijn.

Locke	Marx	Todorov
De mens kan niet tot het aanhangen van een bepaalde overtuiging gedwongen worden	De mens kan niet tot het aanhangen van een bepaalde overtuiging gedwongen worden	De mens kan niet tot het aanhangen van een bepaalde overtuiging gedwongen worden

### 13.5. Maatschappijbeeld; inleiding

Het liberalisme en het socialisme hebben een bepaalde visie op de samenleving zoals deze nu wordt vormgegeven. Beide politiek-maatschappelijke stromingen hebben hier kritiek op, en aan de hand van deze kritiek hebben zij hun eigen ideeën ontwikkeld. Aangezien het liberalisme en het socialisme verschillende invalshoeken hebben, bekritisieren zij de maatschappij ieder op hun eigen manier. Het humanisme heeft als levensbeschouwing een sterk ontwikkeld mensbeeld, waarvan sommige aspecten slecht gedijen in bepaalde samenlevingen.

### 13.6. Maatschappijbeeld; verschillen

#### 13.6.1. Het zelf of de ander

Volgens Locke is de oorsprong van de civil society een vorm van een sociaal contract. Hij benadert het sociaal contract historisch in plaats van hypothetisch. Locke is van mening dat de maatschappij en het hieraan ten grondslag liggende sociaal contract er zijn om het leven, gezondheid, vrijheid en bezit van burgers veilig te stellen. Toen de mensen nog leefden in de natuurstaat kwamen zij tot de conclusie dat het hen individueel niet lukte om deze rechten te garanderen.

Marx doet geen uitspraken over de oorsprong van de samenleving. Ik denk dat dit komt omdat hij de mens ziet als een sociaal wezen, dat de natuurlijke neiging heeft om samen te leven met anderen, terwijl Locke de individualistische benadering aanhangt: de mens probeert in eerste instantie zijn eigen leven, gezondheid, vrijheid en bezit veilig te stellen.

Volgens Todorov heeft de mens anderen nodig om geluk te ervaren. De eigen behoeftebevrediging blijft echter ook van belang, het is alleen niet het uiteindelijke doel van de mens. Wanneer een persoon ervoor heeft gezorgd dat zijn menselijke behoeften bevredigd zijn is deze persoon nog niet gelukkig: voor geluk is de ander nodig. De mens is niet egocentrisch te noemen, omdat men gevoelens als sympathie en medelijden kent en men van nature iets buiten zichzelf nodig heeft om het uiteindelijke geluk te ervaren.

Locke is van mening dat de mens in eerste instantie zijn eigen behoeften zal bevredigen, Marx ziet de mens als van nature gericht op de ander en Todorov verliest zowel zichzelf als de ander niet uit het oog.

Locke	Marx	Todorov
De mens kijkt in eerste instantie naar individuele belangen	De mens is van nature gericht op anderen	De mens is gericht op het zelf en de ander

#### 13.6.2. Participeren in de maatschappij

Locke vindt het belangrijk dat iedereen meedoet in de maatschappij, omdat persoonlijke ervaringen de mens dichter bij de waarheid brengen dan alleen de rede. Marx ziet dit niet als een mogelijkheid. De samenleving wordt beheerst door de bourgeoisie. Niet iedereen heeft de mogelijkheid om mee te doen, simpelweg omdat hun stem niet gehoord wordt omdat zij geen macht bezitten. Marx heeft het hier over de conventionele manier van meedoen: tegenbewegingen zoals de arbeidersbeweging zijn ook een manier om te participeren in de maatschappij. Marx heeft het dan ook niet over het meedoen als tegenbeweging als hij zegt dat meedoen niet mogelijk is voor hen die geen macht bezitten.

Todorov vindt het belangrijk dat burgers de mogelijkheid hebben om te participeren en hun invloed te kunnen uitoefenen. Hij spreekt zich niet uit over het al dan niet aanwezig zijn van deze mogelijkheid in de hedendaagse maatschappij.

Locke vindt dat iedereen mee moet doen in de maatschappij om ervaringen op te doen. Marx ziet dit niet als een mogelijkheid: het proletariaat wordt uitgesloten van deelname. Todorov doet geen uitspraken over het wel of niet mee kunnen doen, maar vindt wel dat de mogelijkheid om deel te nemen er zou moeten zijn.

Locke	Marx	Todorov
Iedereen moet meedoen in de maatschappij omdat ervaringen erg belangrijk zijn	Als je niet behoort tot de heersende sociale klasse kun je niet meedoen in de maatschappij	Burgers moeten de mogelijkheid hebben om te participeren

### 13.6.3. Privé-eigendom in de maatschappij

Locke vindt dat het hebben van bezit, verkregen door eerlijke ijver, een natuurlijk recht is. Hij heeft meerdere malen genoemd dat hij het als het uiteindelijke doel van de politieke gemeenschap ziet om het eigendom te behouden. Het is niet duidelijk hoe Locke staat tegenover het betalen van belasting. Hij zou dit namelijk kunnen zien als het afnemen van bezit of als het ruilen van bezit voor een goed bestaan. Voor Marx is de visie van Locke onaanvaardbaar. Bezit zorgt ervoor dat de verhoudingen in de samenleving scheef groeien. Volgens het socialisme bezit de bourgeoisie niet de meeste macht: deze klasse bestaat slechts omdat er kan worden gesteund op het proletariaat. Wanneer het proletariaat de macht die zij bezit in te zetten tegen de bourgeoisie zal de gehele samenleving vrij zijn van uitbuiting, onderdrukking en klassenstrijd en zal het bezit van productiemiddelen gemeenschappelijk worden.

Todorov noemt het zorgelijk dat de consumptiemaatschappij ervoor heeft gezorgd dat mensen veel in termen van bezit denken, terwijl veel wegen die leiden naar geluk niets met bezit te maken hebben. Doordat de hedendaagse mens sterk gericht is op bezit, wordt er vergeten dat het vergaren van veel bezit niet automatisch geluk als gevolg heeft. Todorov geeft, in tegenstelling tot Locke en Marx, niet aan hoe de regering om zou moeten gaan met privé-bezit.

Locke vindt dat eigendom verkregen door eerlijke ijver rechtmatig eigendom is. Marx ziet een samenleving met gemeenschappelijk bezit als een eerlijker samenleving, omdat het klassenstelsel verdwijnt samen met het verdwijnen van privé-bezit. Todorov uit zijn zorgen over de gerichtheid van de mens op eigendom, maar geeft niet concreet weer wat hieraan gedaan moet worden.

Locke	Marx	Todorov
Bezit dat is verkregen door eerlijke ijver mag niet van iemand afgenomen worden	Het proletariaat kan de samenleving bevrijden van uitbuiting, onderdrukking en klassenstrijd door de macht te gebruiken die zij hebben over de bourgeoisie en het bezitten van productiemiddelen gemeenschappelijk te maken	✗ (er zijn belangrijker zaken dan bezit)

### 13.7. Maatschappijbeeld; overeenkomsten

Ik heb geen overeenkomsten gevonden welke betrekking hebben op het maatschappijbeeld. Wel zijn de overeenkomsten die genoemd zijn bij het mensbeeld ook op het maatschappijbeeld van toepassing. Wanneer de mens wordt gezien als

individueel verantwoordelijk voor het handelen, is dit terug te zien in de manier waarop de maatschappij wordt gezien. De mens is individueel verantwoordelijk voor het handelen: de mens is een potentie, geen essentie, en is dus (in meerdere of mindere mate) verantwoordelijk voor zijn handelen en zijn leven. Overtuigingen mogen en kunnen niet worden opgelegd door de staat.

### *13.8. De ideale samenleving; inleiding*

Het liberalisme en het socialisme hebben een bepaald doel voor ogen met hun politiek-maatschappelijke stroming. Het humanisme heeft dit als levensbeschouwing niet, al stelt het humanisme wel kaders waarbinnen een samenleving moet worden vormgegeven.

### *13.9. De ideale samenleving; verschillen*

#### 13.9.1. De belangrijkste taak van de staat

Het grootste verschil tussen de ideale samenleving van het liberalisme en het socialisme is de belangrijkste taak die zij weggelegd zien voor de staat. Locke heeft het liefst dat de overheid zich zo min mogelijk bemoeit met de burgers. De overheid is aangesteld voor het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit. De overheid hoeft zich niet te bemoeien met de manier waarop de burgers hun leven indelen.

Marx wil een samenleving die niet gebaseerd is op klassen en een samenleving die zorgt voor de zwakkeren – de bezitsloze arbeiders. Dit betekent dat herverdeling noodzakelijk is. De burgers zijn niet meer gericht op het vergaren van kapitaal en er wordt ruimte gecreëerd voor levensactiviteiten en -doelen. Het bestaan van de staat is in een klasseloze samenleving overbodig.

Voor Todorov is de ideale samenleving zowel gericht op individuele vrijheid als op de gemeenschap die de samenleving is: mensen moeten hun keuzes in vrijheid kunnen maken, maar de ander niet uit het oog verliezen. De weg naar geluk vindt het individu niet in zichzelf. Het humanisme spreekt zich als levensbeschouwing niet uit over de invloed die de staat hierop zou moeten hebben.

Locke is van mening dat de ideale staat een minimale staat is, die zich alleen bezig houdt met het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit. Marx vindt dat de ideale staat de klassensamenleving moet verhinderen. Todorov vindt ten slotte dat de ideale staat gericht is op individuele vrijheid én de gemeenschap, maar noemt geen concrete taken van de ideale staat.

<b>Locke</b>	<b>Marx</b>	<b>Todorov</b>
De ideale staat is de minimale staat, die zich bezig houdt met het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit	In de ideale, klasseloze samenleving is het bestaan van de staat overbodig	De ideale samenleving is gericht op individuele vrijheid én op de gemeenschap die de samenleving is

#### *13.9.2. De absolute monarchie*

Locke en Marx zijn erop tegen dat een vorst over een allesoverheersende macht beschikt: de absolute monarchie sluit het bestaan van de ideale samenleving uit. Locke noemt de absolute monarchie onverenigbaar met de civil society, terwijl Marx vindt dat de monarchie gebaseerd is op de willekeurige wil van één persoon, welke afgezonderd is van het algemene sociale bewustzijn.

Todorov spreekt zich niet uit over de absolute monarchie als regeringsvorm. Wel wordt de totalitaire staat afgewezen. Gelijkheid en vrijheid zijn voor het humanisme erg belangrijk, en een maatschappij waarin burgers niet gelijk worden behandeld en

vrij kunnen leven is niet in overeenstemming te brengen met het humanistische gedachtegoed. In de totalitaire staat wordt zowel de vrijheid om te kunnen kiezen als de vrijheid om een weloverwogen keuze te maken van de burgers afgenomen. Locke en Marx vinden dat de ideale samenleving geen absolute monarchie kan zijn. Todorov wijst de totalitaire staat als staatsvorm af, maar spreekt zich niet uit over de absolute monarchie.

Locke	Marx	Todorov
De ideale samenleving kan geen absolute monarchie zijn	De ideale samenleving kan geen absolute monarchie zijn	✗ (De ideale samenleving kan geen totalitaire staat zijn)

### 13.10. Het doel van de samenleving en de regering; inleiding

Overeenkomstig met de visie op de ideale samenleving hebben het liberalisme en het socialisme ook een verschillende visie op het doel van de samenleving en de regering. Zowel liberalen als socialisten willen de garantie dat zij kunnen vertrouwen op de overheid, elk op andere gebieden. Het humanisme ziet de unieke, onvervangbare, concrete en individuele mens als doel van het handelen. De visie die de humanisten hebben op de samenleving en de regering komt hiermee overeen. Aangezien het liberalisme, socialisme en humanisme niet hetzelfde doel voor ogen hebben wat betreft de samenleving, noem ik geen overeenkomstige doelen.

### 13.11. Het doel van de samenleving en de regering; verschillen

Volgens Locke is de regering er om het behoud van leven, gezondheid, vrijheid en bezit te garanderen, en de burgers het idee te geven dat zij op de regering kunnen vertrouwen als het op dit behoud aankomt. Marx vindt dat er in de ideale samenleving, namelijk de klasseloze samenleving, geen regering nodig is. Todorov vindt dat de dialoog binnen de samenleving moet worden gevoerd. Er kunnen verschillende waarheden op het gebied van menselijke en maatschappelijke kwesties naast elkaar bestaan. Men moet respect hebben voor het standpunt van de ander. Het doel van de regering is volgens Locke het behoud van leven, gezondheid, vrijheid en bezit, volgens Marx is er geen regering nodig in een klasseloze samenleving en volgens Todorov het bevorderen van voeren van de dialoog en het hebben van respect voor het standpunt van de ander.

Locke	Marx	Todorov
Het garanderen van het behoud van leven, gezondheid, vrijheid en bezit, en burgers die hierop kunnen vertrouwen	Er is geen regering nodig in een klasseloze samenleving	Het bevorderen van het voeren van de dialoog, het hebben van respect voor het standpunt van de ander

### 13.12. De visie op privé-eigendom; inleiding

Privé-eigendom heeft een belangrijke plaats in de ideologie van zowel de liberalen als de socialisten. Locke heeft het behoud van het privé-eigendom meerdere malen omschreven als het belangrijkste doel van de regering en Marx' ideale samenleving zou het hebben van privé-eigendom niet toestaan. De humanisten maken zich zorgen over de waarde die de hedendaagse mens hecht aan privé-eigendom. De visies van Locke, Marx en Todorov verschillen sterk van elkaar. Om deze reden worden alleen de verschillen besproken.

### 13.13. De visie op privé-eigendom; verschillen

Locke vindt dat rechtmatig verkregen privé-eigendom mogelijk moet zijn, mits de bezitter het eigendom niet laat vergaan. Het behoud van eigendom is door Locke meerdere malen beschreven als het uiteindelijke doel van de politieke gemeenschap. Marx daarentegen vindt dat het bezit van productiemiddelen moet worden omgezet in het gemeenschappelijke bezit van deze middelen, waar burgers aan bijdragen naar vermogen en van nemen naar behoefte.

Todorov vermeldt expliciet dat bezit pas rechtmatig is wanneer arbeid omgezet is in bezit. Hij bedoelt hiermee dat het niet rechtvaardig is om bezit toe te eigenen en dat bezit op een eerlijke manier moet worden verkregen. Marx vindt dat een bourgeois zijn arbeid ook niet omzet in bezit maar gebruik maakt van de arbeid van anderen, wat zijn bezit onrechtmatig maakt. Locke noemt de bourgeoisie niet expliciet, waardoor het slechts gissen is naar zijn visie op de arbeid en het bezit van de bourgeois.

Todorov maakt zich zorgen over de manier waarop het individu zijn leven inricht. De consumptiemaatschappij heeft ervoor gezorgd dat veel wordt uitgedrukt in termen van geld. Veel wegen die leiden naar geluk hebben echter niets met geld te maken, wat ervoor zorgt dat de gerichtheid van de mens verschuift van zaken die echt belangrijk zijn naar zaken die slechts belangrijk lijken. Ook socialisten zullen het zeker met deze stelling eens zijn, al gaan zij nog een stapje verder door te stellen dat het bezitten van productiemiddelen verboden zou moeten worden. Het is duidelijk dat Locke en Marx het op het gebied van privé-eigendom niet met elkaar eens zijn: Locke vindt dat het behoud van privé-eigendom het meest belangrijk is voor de samenleving en dat dit een fundamenteel recht is, terwijl Marx vindt dat productiemiddelen als privé-bezit moeten worden afgeschaft en zij gemeenschappelijk moeten worden. Marx keurt het bezitten van privé-eigendom in zijn geheel niet af, maar het bezitten van productiemiddelen wel. Todorov maakt zich met name zorgen over de gerichtheid op bezit van de hedendaagse mens.

Locke	Marx	Todorov
Het behoud van privé-eigendom is het uiteindelijke doel van de politieke gemeenschap	Productiemiddelen als privé-bezit moeten worden afgeschaft: zij moeten gemeenschappelijk eigendom worden	Veel wegen die leiden naar geluk hebben niets te maken met bezit

### 13.14. Conclusie

Het is moeilijk om te zeggen welke twee visies het meest met elkaar overeenkomen. Met name op het gebied van het mensbeeld vertonen het liberalisme, socialisme en humanisme overeenkomsten. Veel vaker komt het voor dat er geen overeenkomsten te vinden zijn tussen deze drie. Dat Locke's liberalisme en Marx' socialisme op veel gebieden van elkaar verschillen is duidelijk, aangezien zij vaak lijnrecht tegenover elkaar staan. De relatie die zij hebben met Todorovs humanisme is echter opmerkelijk: beide politiek-maatschappelijke stromingen vertonen overeenkomsten met de humanistische levensbeschouwing, terwijl zij onderling zo verschillen. Hoe is dit mogelijk?

## DEEL V: SLOTBESCHOUWING

### 14. De meervoudige identiteit van de mens

#### 14.1. Inleiding

Het humanisme is gebaseerd op een duidelijk uitgewerkt mensbeeld, maar heeft naar mijn mening geen duidelijke visie op de hedendaagse maatschappij of de ideale samenleving. Toch 'accepteert' het humanisme niet alle staatsvormen: staatsvormen die belangrijke humanistische waarden uitsluiten zijn niet in overeenstemming te brengen met het humanistische gedachtegoed. Een voorbeeld hiervan is een staatsvorm die het verhindert dat burgers zich ten volle kunnen ontwikkelen binnen de maatschappij. Uit het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat het humanisme zowel gebruikt kan worden als verdediging van het liberalisme als van het socialisme. Dit doet inconsistentie vermoeden, maar niets is minder waar.

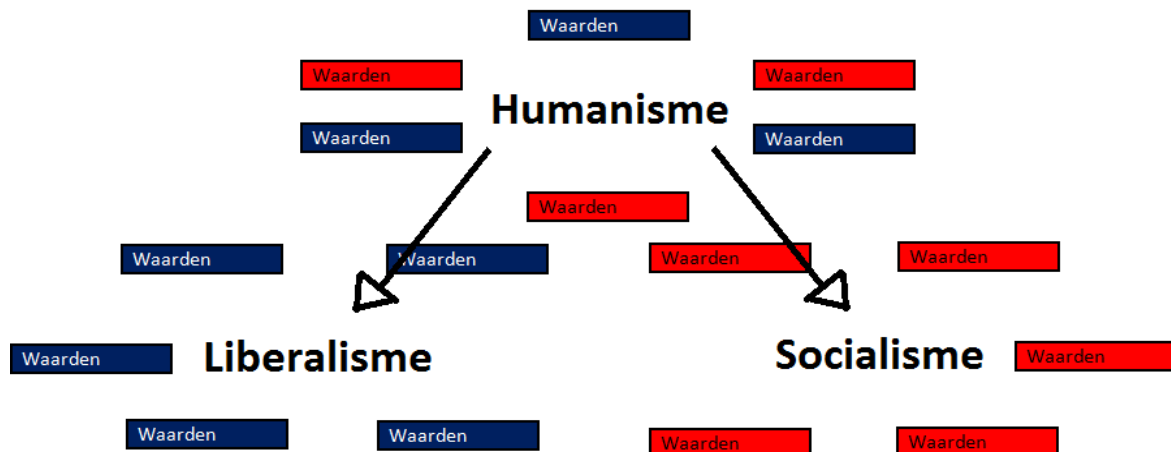
#### 14.2. Waardenhiërarchie

Todorov gelooft in een mens met de wil als uitgangspunt, een wezen dat de verantwoordelijkheid voor zijn of haar handelen kan nemen. Eén van de voorbeelden die Todorov gebruikt om dit standpunt te onderbouwen is de taal: de mens kan ervoor kiezen om van de taal die door de cultuur is opgelegd af te stappen en een leentaal te gebruiken. De cultuur wordt in dit geval vervangen. Todorov gelooft in een mens die kan kiezen tussen verschillende handelingen, ondanks de situatie waarin ieder mens geboren wordt. Deze keuzemogelijkheid is essentieel voor Todorovs humanisme. Het hebben van een keuze komt voort uit het kunnen zien van verschillende opties. Dit hangt naar mijn mening samen met de meervoudige identiteit van de mens.

Er bestaat niet één volledige mens met een identiteit die op een enkel aspect is gebaseerd; de mens bestaat uit vele deelaspecten. Onder andere Charles Taylor heeft in zijn Bronnen van het Zelf de meervoudigheid van de mens beschreven. In deze scriptie heb ik het humanisme van Todorov gebruikt als humanistische stem. Uiteraard zijn er vele verschillende manieren om het humanisme te zien en uit te dragen, evenals er meerdere manieren zijn om het liberalisme en het socialisme te zien. Ikzelf ga uit van een humanisme dat een mensbeeld kent met een meervoudige identiteit. Ik zie de mens zelf namelijk als een mens die bestaat uit verschillende identiteitsdimensies welke zowel intern als extern tegenstrijdig kunnen zijn. Voor mij hoort dit bij het mens-zijn: wij kunnen kiezen uit verschillende manieren van handelen en beschikken ook over de handvaten en kennen vaak zelfs de noodzaak om een keuze te maken. Een voorbeeld: als wereldburger vind je dat niemand buitengesloten mag worden. Maar als inwoner van je wijk kun je wel tegen een asielzoekerscentrum in jouw wijk zijn. Doordat er identiteitsdimensies met elkaar botsen kan er moeilijker een keuze worden gemaakt op de automatische piloot en is contemplatie van mogelijke handelingen gewenst. Het humanisme kent vele humanistische waarden, en deze waarden zijn meer dan eens niet of slecht met elkaar te verenigen. Ik denk dat de schijnbare inconsistentie van het humanisme, gebaseerd op een bepaald mensbeeld, overeenkomt met de inconsistentie die de mens is en welke terugkomt in mijn humanisme: een humanisme gebaseerd op de tegenstrijdigheid die de mens is. Uitgaande van mijn interpretatie van het humanisme zijn het liberalisme en het socialisme te verdedigen door middel van het humanisme.



**Figuur 1.**



### 14.3. De kritische visie van Berlin (1909 - 1997) op de ideale wereld

Isaiah Berlin laat zien dat waarden gemakkelijk met elkaar kunnen botsen, en dat wij onvermijdelijk belangrijke waarden geweld moeten aandoen door de keuzes die wij moeten maken in de samenleving.

Isaiah Berlin was een belangrijke Britse filosoof, die zich onder andere bezighield met ethische en politieke vraagstukken. In *The Crooked Timber of Humanity* van Berlin is het essay *The Pursuit of the Ideal* opgenomen. Dit essay is door Berlin voorgelezen tijdens de ceremonie in Turijn waarbij Berlin de eerste Senator Giovanni Agnelli-prijs ontving voor de 'ethical dimension in advanced societies'.<sup>82</sup> In zijn essay laat Berlin zien dat de ideale wereld, waarin alle belangrijke waarden voor 100 procent tot hun recht komen, niet bestaat.

Door het lezen van de principiële werken van Machiavelli kwam Berlin erachter dat niet alle hogere waarden die door de mens nageleefd worden met elkaar te verenigen zijn. Machiavelli laat zien dat zowel politieke daadkracht als christelijke waarden door de bevolking nageleefd moesten worden in de Romeinse republiek. Aan de ene kant moet de bevolking patriottisch, moedig, wijs en vitaal zijn, terwijl zij aan de andere kant nederig moet zijn, het lijden moet accepteren en moet hopen op verlossing in het leven na de dood. Voor Machiavelli zijn politieke daadkracht en christelijke waarden niet met elkaar te verenigen, waardoor de bevolking een keuze moet maken uit de hogere waarden. Berlin beseftte door het lezen van de werken van Machiavelli dat er geen ware antwoorden zijn op de centrale problemen van het leven.<sup>83</sup>

Berlin laat door middel van andere denkers zien dat er in verschillende culturen en samenlevingen verschillende waarden worden aangehangen. Er zijn vele verschillende morele principes. Toch zijn deze principes niet oneindig: zij moeten binnen de menselijke horizon vallen. Wanneer principes buiten deze horizon vallen en men zich niet kan identificeren met de waarden van de ander, zijn deze waarden niet meer subjectief te noemen. Als voorbeeld noemt Berlin het vereren van bomen omdat zij van hout zijn gemaakt: men kan zich niet voorstellen hoe het zou zijn om een leven als dit te leiden.<sup>84</sup>

Berlin laat zien dat waarden gemakkelijk met elkaar kunnen botsen.

Rechtvaardigheid is voor sommige mensen een absolute waarde, terwijl deze waarde

<sup>82</sup> Berlin, I. (1990) *The pursuit of the ideal*. In: *The Crooked Timber of Humanity*. London: John Murray. P. x

<sup>83</sup> Berlin, I. (1990) *The pursuit of the ideal*. In: *The Crooked Timber of Humanity*. London: John Murray. P. 8

<sup>84</sup> Berlin, I. (1990) *The pursuit of the ideal*. In: *The Crooked Timber of Humanity*. London: John Murray. P. 12

in strijd kan zijn met waarden als genade en compassie. Ook de botsing tussen vrijheid en gelijkheid is een goed voorbeeld: als de meest bevoordeelde mensen absolute vrijheid krijgen gaat dit ten koste van het recht op vrijheid en gelijkheid van de minder bevoordeelde.<sup>85</sup> Berlin vraagt zich in *The Pursuit of the Ideal* af of kinderen gemarteld mogen worden totdat zij informatie vrijgeven over verraders of criminelen, en of een man een monsterlijke tirannie te allen tijde moet weerstaan, ook wanneer dit ten koste gaat van zijn kinderen en ouders.

De tegenstellingen tussen waarden zijn volgens Berlin ook in een ideale samenleving niet op te heffen, waardoor het onmogelijk is om alle waarden voor 100 procent tot hun recht te laten komen en wij sommige waarden onvermijdelijk geweld moeten aandoen: 'The notion of the perfect whole, the ultimate solution, in which all good things coexist, seems to me to be not merely unattainable (...) but conceptually incoherent (...). Some of the Great Goods cannot live together. That is a conceptual truth. We are doomed to choose, and every choice may entail an irreparable loss'<sup>86</sup>

#### 14.4. Aanbevelingen vanuit mijn humanisme

Todorov stelt een humanisme voor waarin er aandacht is voor ieder individu. Hij gelooft in een mens met de wil als uitgangspunt, een mens die in staat is om verantwoordelijkheid te nemen voor het handelen. Mijn humanisme komt grotendeels overeen met het humanisme dat Todorov schetst. Vanuit dit humanisme zou ik een verandering in het denken willen voorstellen.

Het totaal aan waarden die aan worden gehangen door de mens is tegenstrijdig en daarom niet te vatten in een enkel politiek systeem. Dit is ook geen taak van het humanisme volgens Todorov: 'Het humanisme bepaalt niet nauwkeurig een bepaalde politiek; uiteenlopende, zelfs tegenstrijdige keuzen kunnen verenigbaar blijven met de humanistische principes (...). De instemming met de waarden van het humanisme geeft echter richting aan de keuzen van de regeerders evenals aan de houdingen van de geregeerden'<sup>87</sup> Hierdoor ontstaat er op politiek vlak een eeuwig conflict. Het liberalisme en het socialisme kunnen onmogelijk alle humanistische waarden op ieder moment tot hun recht laten komen, simpelweg omdat deze waarden tegenstrijdig zijn. Zij hebben gekozen voor verschillende humanistische waarden aan de hiërarchische top. Alhoewel zij hier een andere invulling aan geven, geven het liberalisme en het socialisme volgens mij allebei uiting aan het humanistische gedachtegoed.

Het humanisme is voor mij een levensbeschouwing die verschillende politiek-maatschappelijke stromingen bij elkaar houdt. Het humanisme verwoordt naar mijn mening de waarden waar veel mensen het mee eens is zoals vrijheid, gelijkheid, rechtvaardigheid en menselijke waardigheid. Het humanisme geeft de kern van menselijkheid weer door middel van het noemen van humanistische waarden, en politiek-maatschappelijke stromingen proberen deze waarden te structureren om uiteindelijk tot een volgens hen ideale inrichting van de maatschappij te komen. Het humanisme is belangrijk omdat het laat zien om welke waarden het de meeste mensen te doen is, ongeacht de hiërarchie die er vervolgens aan te pas moet komen om deze humanistische waarden in een werkbare politiek-maatschappelijke stroming te gieten.

Er bestaat volgens Berlin geen samenleving waarin alle waarden volledig tot hun recht komen, waar ik het mee eens ben. Er zullen altijd waarden zijn welke niet voor 100 procent tot hun recht kunnen komen. Je zou dus kunnen zeggen dat de Zoektocht naar de ideale samenleving, zoals deze scriptie getiteld is, hier eindigt. De

---

<sup>85</sup> Berlin, I. (1990) *The pursuit of the ideal*. In: *The Crooked Timber of Humanity*. London: John Murray. P. 12

<sup>86</sup> Berlin, I. (1990) *The pursuit of the ideal*. In: *The Crooked Timber of Humanity*. London: John Murray. P. 13

<sup>87</sup> Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. P. 328

paradox is dat het streven naar een zo ideaal mogelijke samenleving, met oog voor de waarden van alle betrokken partijen en individuen, juist extra hard nodig is nu blijkt dat niet ieders waarden de ruimte krijgen om te bestaan. Er is altijd werk te verzetten omdat de zekerheid er is dat er mensen zullen zijn die tekort worden gedaan of zich tekort gedaan voelen.

Ik zou in deze scriptie een oproep willen doen om de hoop op een zo ideaal mogelijke samenleving niet op te geven. Alhoewel wij nooit tot een ideale samenleving kunnen komen is het wél van belang om te blijven streven naar een samenleving die zo dicht mogelijk bij dit ideaalbeeld ligt: een samenleving waarin ieder individu gezien wordt en zo veel mogelijk mensen hun rechten gewaarborgd zien.

## 15. Conclusie

De mens bestaat uit verschillende aspecten en kent vele waarden. Een politiek-maatschappelijke stroming kan bepaalde menselijke aspecten en waarden uitlichten en tot hun recht laten komen, terwijl er aan andere weinig tot geen aandacht wordt besteed. Zo lang een politiek-maatschappelijke stroming geen belangrijke humanistische aspecten en waarden uitsluit is deze te verenigen met het humanistische gedachtegoed.

Het mensbeeld van het humanisme wordt naar mijn mening niet één op één overgenomen door het liberalisme of het socialisme. Beide politiek-maatschappelijke stromingen accentueren andere humanistische waarden. Het humanisme zelf belicht beide zijden van de medaille, zonder tussen deze twee een keuze te maken. Het humanisme kan het zich permitteren om zich minder concreet uit te spreken over het leggen van accenten, omdat zij een levensbeschouwing is en niet hoeft te kiezen voor een bepaalde maatschappijvorm. Dit in tegenstelling tot het liberalisme en het socialisme.

Ik denk dat het liberalisme en het socialisme verwantschap vertonen in de waarden die zij aanhangen. Voorbeelden van deze waarden zijn vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid: zowel het liberalisme als het socialisme zijn het niet 'oneens' met deze waarden. Concluderend stel ik dat zowel het liberalisme als het socialisme humanistisch kunnen worden genoemd, omdat zij de humanistische waarden omarmen. De accenten worden volgens mij slechts anders gelegd.

Doordat het individu zo divers is en het humanisme deze diversiteit respecteert, kunnen schijnbaar tegengestelde politiek-maatschappelijke stromingen beide het humanisme uitdragen. Het humanisme hoeft haar waarden niet hiërarchisch te rangschikken omdat zij haar waarden als levensbeschouwing niet hoeft te beperken tot een politiek systeem. Het liberalisme en het socialisme moeten dit als politiek-maatschappelijke stromingen wel doen.

Berlin laat zien dat waarden gemakkelijk met elkaar kunnen botsen. Er zullen onvermijdelijk waarden zijn die niet voor 100 procent tot hun recht kunnen komen wanneer er keuzes worden gemaakt omtrent de samenleving in de politiek. Er bestaat volgens Berlin geen samenleving waarin alle waarden volledig tot hun recht komen. Ik deel deze mening met hem.

Ik zou in deze scriptie een oproep willen doen om de hoop op een zo ideaal mogelijke samenleving niet op te geven. Doordat er waarden verloren gaan, zullen er altijd mensen blijven die op dit gebied tekort worden gedaan of dit gevoel hebben. Er is altijd werk te verzetten, waarbij het van belang is dat wij het doel voor ogen moeten blijven houden: een samenleving waarin ieder individu gezien wordt en zo veel mogelijk mensen hun rechten gewaarborgd zien.

## 16. Samenvatting

Het liberalisme en socialisme als politiek-maatschappelijke stromingen en het humanisme als levensbeschouwing vertonen zowel overeenkomsten als verschillen. Ik heb mij gebogen over het liberalisme zoals beschreven in Over het Staatsbestuur van John Locke, het socialisme zoals beschreven in Het Communistisch Manifest van Karl Marx, De Onvoltooide Tuin van Tzvetan Todorov en de gebruikte secundaire literatuur. Mijn probleemstelling is:

### **Probleemstelling**

Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen het liberalisme, het socialisme en het humanisme zoals voorgesteld in Over het Staatsbestuur van John Locke, Het Communistisch Manifest van Karl Marx, De Onvoltooide Tuin van Tzvetan Todorov en de gebruikte secundaire literatuur?

#### *Het liberalisme van John Locke (1632 - 1704)*

John Locke was een Britse filosoof, die door velen wordt gezien als de grondlegger van het liberale gedachtegoed. Hij was de eerste denker die liet zien dat de overheid er is ten behoeve van de burgers, en de burgers er niet zijn ten behoeve van de overheid.

Locke gelooft erin dat de mens oorspronkelijk leefde in een natuurtoestand, dus niet onder het gezag van anderen en zonder wetten en regels. Het leven, gezondheid, vrijheid en bezit konden in de natuurtoestand gemakkelijk worden geschaad, omdat hier geen sancties op stonden. De mensen stelden een staatsgezag in om hun macht te bundelen en het risico op het schaden van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit te verminderen door middel van wetten en bijbehorende straffen.

Locke's ideeën over de zo minimaal mogelijke staat ziet men nog veelvuldig terug in het liberalisme.

#### *Het socialisme van Karl Marx (1818 - 1883)*

Marx is de meest invloedrijke socialistische denker van de 19<sup>de</sup> eeuw. Hij was een centrale figuur in de geschiedenis van het socialisme en het communisme. Marx heeft een theorie ontwikkeld ten behoeve van de bevrijding van de onderdrukte klassen door het opheffen van het kapitalisme. Ook vraagt hij aandacht voor de vervreemding, welke ervoor zorgt dat het kapitalistische systeem in stand wordt gehouden.

Marx laat zien dat de bourgeoisie - de dominante klasse - slechts bestaat doordat zij kan steunen op het proletariaat - de arbeidersklasse. Dit verschaft het proletariaat macht: wanneer deze klasse zich weet te bevrijden uit haar positie zal de gehele samenleving opnieuw ingedeeld kunnen worden. Marx pleit voor gemeenschappelijke productiemiddelen en voor een gemeenschappelijk eigendom waar iedere burger naar eigen vermogen aan bijdraagt en naar eigen behoefte van neemt.

#### *Het humanisme van Tzvetan Todorov (1939 - heden)*

Todorov is een Frans-Bulgaarse filosoof en criticus. Hij houdt zich onder andere bezig met de wereld om hem heen en bijbehorende ethische vragen. Todorov is een sterk verdediger van de humanistische traditie. Zijn humanistische visie uit zich met name in zijn aandacht voor het individu.

Todorov ziet de mens als een autonoom individu, met een grote macht over zichzelf. Ook de ander neemt een belangrijke plaats in in zijn werken: de mens moet zichzelf niet als hoogste doel zien, maar juist de ander. Zo overstijgt men

zichzelf en zijn eigen belangen en leert de mens dat hij deel uitmaakt van een groter geheel. Wanneer Todorov het heeft over de mens of de ander heeft hij het niet over de abstracte mens maar over een unieke, onvervangbare, concrete en individuele mens of ander.

### *Overeenkomsten en verschillen*

Er zijn aanzienlijk meer verschillen dan overeenkomsten te vinden tussen Locke's liberalisme, Marx' socialisme en Todorovs humanisme. De verschillen en overeenkomsten zijn in te delen in vijf categorieën:

- Mensbeeld
- Maatschappijbeeld
- Ideale samenleving
- Doel van de samenleving en de regering
- Visie op privé-eigendom

### *Mensbeeld*

Wanneer we kijken naar het mensbeeld van Locke, Marx en Todorov zien we dat Marx en Todorov het erover eens zijn dat de mens niet vrij en gelijk geboren wordt. Locke en Todorov zijn het erover eens dat de mens over de capaciteiten beschikt om het leven te sturen. Door Locke, Marx en Todorov wordt er grote waarde gehecht aan het niet mogen schaden van een ander in het leven, gezondheid en vrijheid. Locke voegt bezit aan dit rijtje toe, terwijl Marx vindt dat het bezitten van productiemiddelen afgeschaft zou moeten worden. Todorov geeft zijn mening niet over deze kwestie.

Locke, Marx en Todorov verschillen in de manier waarop zij de mens benaderen: Locke ziet het als een groot goed dat de mens de wereld vanuit verschillende perspectieven kan bekijken omdat hij uit verschillende delen bestaat en de dialoog met andersdenkenden aangaat, terwijl Marx juist de mens als geheel waardeert. Todorov benadrukt dat wanneer de dialoog wordt aangegaan, zoals Locke benoemt, respect het sleutelwoord moet zijn.

Overeenkomsten op het gebied van het mensbeeld zijn dat Locke, Marx en Todorov allen vinden dat de mens individueel verantwoordelijk is voor het handelen en hij niet gedwongen kan worden tot het aanhangen van een bepaalde overtuiging.

### *Maatschappijbeeld*

Voor het maatschappijbeeld van Locke, Marx en Todorov is het goed om helder te hebben dat de mens, levend in de maatschappij, volgens Locke in eerste instantie kijkt naar individuele belangen. Volgens Marx is de mens van nature gericht op anderen, en Todorov ziet beide terugkomen in de maatschappij: de mens is gericht op het zelf én de ander. Locke hecht er veel waarde aan dat mensen meedoen in de maatschappij. Volgens Marx is meedoen alleen voor de bourgeoisie weggelegd. Todorov vindt dat burgers de mogelijkheid moeten hebben om mee te doen.

### *Ideale samenleving*

De ideale samenleving is voor het Locke de minimale staat, die zich alleen bezig houdt met het behoud van het leven, gezondheid, vrijheid en bezit. Marx ziet de klasseloze samenleving als de ideale samenleving. Wanneer deze samenlevingsvorm bereikt is, is er geen regering meer nodig. Voor Todorov is de ideale samenleving gericht op individuele vrijheid en de gemeenschap die de samenleving is. Locke en Marx vinden beiden dat de ideale samenleving geen absolute monarchie kan zijn. Todorov wijst de totalitaire staat als staatsvorm af, maar spreekt zich niet uit over de absolute monarchie.

### *Doel van de samenleving en de regering*

Het doel van de samenleving en de regering is volgens Locke het garanderen van het behoud van leven, gezondheid, vrijheid en bezit, volgens Marx is er geen regering nodig in een klasseloze samenleving en volgens Todorov het voeren van de dialoog en het hebben van respect voor het standpunt van de ander.

### *Visie op privé-eigendom*

De visie op privé-eigendom verschilt sterk: Locke ziet het behoud van privé-eigendom als het uiteindelijke doel van de politieke gemeenschap, Marx vindt dat het privé-bezit van productiemiddelen moet worden omgezet in het gemeenschappelijk bezit van productiemiddelen, en Todorov ziet privé-eigendom als losstaand van geluk. Hij geeft niet aan wat hij vindt over beide politiek-maatschappelijke visies.

Het is moeilijk om te zeggen welke twee visies het meest met elkaar overeenkomen. Dat Locke's liberalisme en Marx' socialisme op veel gebieden van elkaar verschillen is duidelijk, aangezien zij vaak lijnrecht tegenover elkaar staan. De relatie die zij hebben met Todorovs humanisme is echter opmerkelijk: beide politiek-maatschappelijke stromingen vertonen overeenkomsten met de humanistische levensbeschouwing, terwijl zij onderling zo verschillen. Hoe is dit mogelijk?

### *Slotbeschouwing en conclusie*

De mens bestaat uit verschillende aspecten en kent vele waarden. Een politiek-maatschappelijke stroming kan bepaalde menselijke aspecten en waarden uitlichten en tot hun recht laten komen, terwijl er aan andere weinig tot geen aandacht wordt besteed. Zo lang een politiek-maatschappelijke stroming geen belangrijke humanistische aspecten en waarden uitsluit kan deze als humanistisch worden bestempeld. Todorovs humanisme hecht veel waarde aan de vrijheid van mensen op gebieden als politiek, cultuur en godsdienst, en wanneer er bijna volledige controle wordt uitgeoefend op het dagelijks leven van burgers is deze maatschappijvorm niet verenigbaar met het humanisme zoals Todorov dit schetst.

Het humanisme kent vele humanistische waarden, en deze waarden zijn meer dan eens niet of slecht met elkaar te verenigen. Ik denk dat de schijnbare inconsistentie van het humanisme, gebaseerd op een bepaald mensbeeld, overeenkomt met de inconsistentie die de mens is en welke terugkomt in mijn humanisme: een humanisme gebaseerd op de tegenstrijdigheid die de mens is. Het liberalisme en het socialisme zijn te verdedigen door middel van het humanisme.

Het humanisme is voor mij een levensbeschouwing die verschillende politiek-maatschappelijke stromingen bij elkaar houdt. Het humanisme verwoordt naar mijn mening de waarden waar de meeste mensen het mee eens zijn zoals vrijheid, gelijkheid, rechtvaardigheid en menselijke waardigheid. Het humanisme geeft de kern van menselijkheid weer door middel van het noemen van humanistische waarden, en politiek-maatschappelijke stromingen proberen deze waarden te structureren om uiteindelijk tot de meest ideale inrichting van de maatschappij te komen. Het humanisme is belangrijk omdat het laat zien om welke waarden het ons allen om te doen is, ongeacht de hiërarchie die er vervolgens aan te pas moet komen om deze humanistische waarden in een werkbare politiek-maatschappelijke stroming te gieten.

Er bestaat helaas geen samenleving waarin alle waarden van de verschillende partijen voor 100 procent tot hun recht komen. Er zullen onvermijdelijk waarden zijn welke geweld moet worden aangedaan om tot een werkbare samenleving te komen. Ik zou in deze scriptie een oproep willen doen om de hoop op een zo ideaal mogelijke samenleving niet op te geven. Alhoewel wij nooit tot een voor iedereen ideale samenleving kunnen komen door de tegenstrijdigheid van waarden is het wél

van belang om te blijven streven naar een samenleving die zo dicht mogelijk bij dit ideaalbeeld ligt: een samenleving waarin ieder individu wordt gezien en zo veel mogelijk mensen hun rechten gewaarborgd zien.



## 17. Literatuur

- Avineri, S. (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: University Press.
- Berlin, I. (1990) *The Crooked Timber of Humanity*. London: John Murray.
- Cliteur, P. (1993). *Filosofen van het klassiek liberalisme*. Kampen: Kok Agora.
- Cranston, M. (1957) *John Locke: A Biography*. London: Longmans.
- Engels, F. & K. Marx (1979) *Het Communistisch Manifest*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus.
- Locke, J. (1988) *Over het Staatsbestuur*. Meppel: Boom.
- Porter, R. (1990) *The Enlightenment*. Basingstoke, Hampshire, [etc.]: Macmillan.
- Todorov, T. (2001) *De Onvoltooide Tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Todorov, T. (2004) *Nieuw en Oud Geweld*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- [www.vandale.nl](http://www.vandale.nl)